

PO SLEDOVIH MAKEDONSKE BESEDE

*Prispevek k vprašanju, kako so nastajali makedonski knjižni jezik,
makedonska književnost in makedonski narod*

Blaže Ristovski

(Odlomek iz razprave)

IV. MAKEDONSKI NAROD NA RAZPOTJU. PRVE TISKANE MAKEDONSKE KNJIGE. ZACETKI VELIKEGA ZAPLETA

Čeprav so se Makedonci začeli formirati kot ljudstvo že pred desetim stoletjem, je šel zgodovinski razvoj tako pot, da se je ta proces malone zlil s formiranjem makedonskega naroda v prejšnjem stoletju. Makedonska etnična masa je ohranila prav do konca osemnajstega stoletja večji del plemenskih imen, od katerih jih je nekaj dočakalo tudi naj-novejši čas. Geografska in etnična enotnost je ostala brez lastne državnosti z narodnim imenom in se je prepustila vplivom tujih državnopravnih tradicij, ki so se ohranjale iz stoletja v stoletje po že potujenih duhovno-samostanskih institucijah.

Proces nastanka današnjega narodnega imena Makedoncev ni samo zanimiv, marveč tudi izredno pomemben za razumevanje celotne makedonske narodne zgodovine. Zakaj vse do srede devetnajstega stoletja je veljal pojem Makedonec predvsem za regionalno, geografsko in ne toliko za narodnostno oznako. Prvotno ime današnjih Makedoncev je bilo Sloveni, Slavini ali Slovjani, pozneje pa ga je zamenjalo bolgarsko državno ime, ker je Makedonija postala del velike bolgarske državne organizacije na Balkanu. Tuji svet je začel uporabljati ime »Bolgari« za vse Slovane in celo za neslovanska ljudstva v bolgarski državi, ko je tudi ohridska nadškofija prevzela bolgarsko državno ime, ki se je potem obdržalo do konca njenega obstoja (leta 1767). Sam pojem »bolgarski«, »Bolgari« ni imel današnjega nacionalnega pomena in je začel v marsičem nadomeščati pojem »pravoslaven«, zatem pa »slovanski«, »Slovani«. Posebno jasno se to vidi tudi na primeru neslovanskih ozemelj, ki so pripadala bolgarski državi in ohridski nadškofiji. V Vlaški je bil na primer dve stoletji v uradni rabi v duhovno-prosvetni službi in administraciji jezik te nadškofije, to je staroslovanski jezik v pretežno makedonski redakciji, čeprav žive v Vlaški Romuni, katerih narodni jezik pripada romanski skupini. Sama cirilica je ostala kot uradna pisava vse do devetnajstega stoletja, ko so jo Romuni nadomestili z latinico. Vsa ta stoletna dejavnost na tem oddaljenem ozemlju je imela »bolgarski« pečat.

Ko se je na Balkanu osnovala močna srbska država, ki je razširila svojo oblast tudi na Makedonijo, so makedonski Slovani avtomatično postali Srbi — za tuji svet. Ko pa so proti koncu 14. stoletja prišli Turki, so si prizadevali na vso moč, da bi zbrisali sledove narodnostnih razlik: živelj v imperiju so razdelili na popolnoma ločeni skupini: na muslimane (pravovernike) in djaure (nevernike), kar je hkrati pomenilo tudi delitev na gospodarje in rajo. Tako so živeli makedonski Slovani dlje ko pet stoletij pod imenom »djauri« ali »raja« in samo v duhovnih institucijah

— samostanih in cerkvah — se je kdaj pa kdaj omenjalo bolgarsko ali srbsko ime.

Današnje ime Makedonec je bilo v rabi tudi v poznejših stoletjih, ko pa je v 19. stoletju začinjalo dobivati narodnostno vsebino, se je že začel proti carigradski patriarhiji boj, ki je podpiral nacionalne aspiracije prej prebujenih narodov po Makedoniji. Ko se je namreč v začetku prejšnjega stoletja makedonsko meščanstvo začelo naglo razvijati in postopoma ogrožati že utrjene pozicije pretežno tujerodnega elementa po mestih, se je znašlo v situaciji, ko ni imelo lastnega narodnega imena, da bi nastopilo z njim kot z zedinjevalnim nazivom. Poskušali so z imenom Sloven, vendar so se takoj oglasili ugovori, da je to samo skupno ime za vse Slovane, vsak narod pa ima še svoje posebno ime. Potem se je pojavilo ime Makedonec, navezано na zgodovino antičnega makedonskega naroda, katerega tradicije so še živele med ljudstvom. Toda prav v tem je dobila carigradska grška patriarhija dobro oporo: ker so sodili, da so bili stari Makedonci Filipa in Aleksandra Makedonskega Grki, je to pomenilo, da so makedonski Slovani Grki, kakor hitro se sami imenujejo Makedonci, in da nimajo vzroka, boriti se proti grški šoli in cerkvi in zahtevati slovansko. Grška propaganda je šla v tem pogledu tako daleč, da je začela snovati tudi posebne »makedonske družbe«, da bi afirmirala grštvo. Celó še v drugi polovici devetnajstega stoletja, ko se je ime Makedonec kljub vsemu dovolj utrdilo med ljudstvom, je bolgarska propaganda izrabljala to orožje in imenovala nosilce tega imena »Grke«, »Cincarje« in »Arnavte«. Prepričevala je Makedonce, da se s tem avtomatično priznavajo za Grke, proti katerim se bojujejo, in dokazovala, da obstoje na slovanskem Balkanu poleg pravoslavnih Srbov le še Bolgari in da Makedonci pripadajo samo njim. To je dobilo poseben pomen v obdobju boja za pravoslavno slovansko cerkev v Turčiji, zakaj po turških zakonih so se v sultanovem imperiju priznavale samo vere, ne pa tudi narodnosti, in je navedba vere označevala tudi narodnost. Tako so se na primer pripadniki grške pravoslavne cerkve imenovali »rum-milet«, kar pomeni »grški narod«, medtem ko so kasnejši pripadniki bolgarskega eksarhata dobili naziv »bugar-milet«, kar pomeni »bolgarski narod«, s čimer se je še bolj okrepila bolgarska nacionalna propaganda v Makedoniji.

V takih razmerah in v taki dejavnosti je prišlo devetnajsto stoletje. Prišle so tudi prve makedonske tiskane knjige, toda vprašanje narodnega imena je ostalo slej ko prej sporno. Velika osebnost makedonskega preroda, ki naj bi bila najbolj prebujena zavest naroda, makedonski intelektualec in eden od prvih in najpogumnejših makedonskih borcev proti pogrčevanju, učitelj Jordan Hadži Konstantinov — Džinot, se je celo v začetku druge polovice devetnajstega stoletja imenoval — ker ni mogel navesti svoje narodnosti, čeprav jo je sicer iskreno čutil — na nekem mestu Sloven, na drugem Srb, na tretjem Bolgar, in se spustil celo v tako smešne in absurde opredelitve, kakor je tista iz leta 1854 v »Carigradskem vestniku«, da je prišel v »bolgarsko-srbsko mesto Skopje v albanski Makedoniji, kjer se govori slovanski (bolgarsko-srbski) jezik«. Če je stvar taka pri Makedoncih in celo pri tako aktivnih

osebnostih, kaj bi šele lahko rekli o tujcih, ki so obiskovali Makedonijo, in še posebej o pretendentih?

To obdobje v razvoju makedonskega naroda, ki ga je mlada makedonska znanost še zmerom premalo raziskala, je eno izmed najpomembnejših v nadaljnjem razvoju makedonskega naroda in prinaša s seboj vse poznejše komplikacije in nacionalne katastrofe na Balkanu. Makedonci so pričakali devetnajsto stoletje v popolnoma drugačnih okoliščinah kakor katerikoli drug slovanski ali neslovanski narod na Balkanu, posebno če jih primerjamo z Grki, Srbi in Bolgari. Medtem ko je Srbija že doživljala svoj prerod, Bolgarija pa je začela vneto razvijati zamisli Paisija Hilendarskega o bolgarski narodni preteklosti in prihodnosti, pa Grčija po zaslugi carigradske patriarhije, ki je držala vse duhovno in posvetno življenje kristjanov v Turčiji v svojih rokah, niti ni doživela posebnega zastoja v narodnem razvoju, čeravno je bila izgubila politično svobodo; v cerkvi je zmerom bil in ostal grški jezik, v šoli so se učili in poučevali v grščini, in to se je prenašalo tudi na negrške pravoslavne narodnosti v Otomanskem imperiju. Kaj pa Makedonija?

V letih od 1689 do 1690 je prodrla močna avstrijska armada pod vodstvom Piccolominija prek Srbije daleč v notranjost sultanovega imperija in prišla celo do Skopja, Velesa in Stipa. Pogumni upornik, Makedonec Karpoš, je zanel med ljudstvom vstajo in se pridružil Avstrijcem v boju proti stoletnemu zaslužnjavcu. Uporniki so dosegli velike uspehe, toda Avstrija zasedbe teh krajev ni imela v načrtu in tako se je vojna končala z avstrijskim umikom. Za velikim ljudskim navdušenjem je prišlo hudo razočaranje in neusmiljen pokol, ki so ga priredili Turki. Narodnostni čut še ni doživel posebne manifestacije, a to je bilo tudi pričakovati na tej stopnji razvoja Makedonije. Toda odhod avstrijskih armad je povzročil množično selitev kristjanov, predvsem pa Srbov; naselili so se v južnem delu Madžarske, kjer je današnja Vojvodina. To je bil zelo pomemben dogodek v zgodovini srbskega naroda, zakaj ravno tukaj, na mejah ene od evropskih držav, v neposredni bližini rodne dežele, so Crnojevičevi Srbi ustvarili poznejše žarišče srbskega prerodnega gibanja, ki je imelo primarno vlogo v narodni rasti, s tem da je razvijalo bogato duhovnoprosvetno življenje in pripravljalo bližnjo politično svobodo svoje domovine. Notranji odpor je leta 1804 sprožil Prvo srbsko vstajo, politično osvoboditev Srbov in njihovo ločitev od mnogonarodnega sultanovega imperija. Vojvodinski Srbi so duhovno pripravili to svobodo in predali svoje pridobitve osvobojeni domovini. Pomen Vojvodine za srbski razvoj je ostal še naprej nezmanjšan, zakaj Vojvodina je bila zmerom dom srbskih patriotov in srbske kulture.

Tudi Bolgari, ki so prav tako živeli na robu turškega imperija, so doživeli podoben razvoj. Tako je tudi v bolgarskem prerodu imela najvišjo vlogo številna bolgarska emigracija blizu turške meje — v Vlaški, Moldaviji in Besarabiji, kakor tudi v nekaterih središčih južne Rusije. To je bil najbudnejši del bolgarskega narodnega duha in imel je neovirane možnosti za razvoj v nacionalnem in političnem pogledu, saj je užival vso pomoč tako pri teh kneževinah kakor pri

močni Rusiji kot potencialna sila v boju proti Turčiji. V tem primeru so rusko-turške vojne v osemnajstem in v začetku devetnajstega stoletja popolnoma pripravile teren za bolgarski narodni prerod. Ni brez pomena na primer to, da so ruske armade v rusko-turški vojni iz let od 1768 do 1774 prišle v delu Bolgarije celo do mest Ruse in Šumen in se približale Varni. Ta prihod vojske »slovanske in pravoslavne matuške Rusije« in uveljavitev njene oblasti nad delom bolgarskega ozemlja sta imela izreden pomen za prebujanje bolgarskega narodnega duha, čeravno so bili končni cilji ruskega carizma popolnoma drugačni. Pri teh akcijah je bilo posredno ali neposredno angažirano veliko število Bolgarov, bodisi iz emigracije v sosednjih področjih, bodisi neposredno s terena. Po umiku ruske armade se je izselil dobršen del »kompromitirane« mase Bolgarov in osnoval močne politično in narodno zavedne bolgarske kolonije, ki so imele še izreden pomen za poznejši narodni in politični razvoj. To emigriranje so povečala tudi turška nasilstva, še posebej pa razbojniški napadi, zaradi katerih se je samo v letih od 1795 do 1794 preselilo štirideset tisoč Bolgarov v Vlaško in Besarabijo. Ta proces je izredno pospešilo napredovanje armad Kutuzova v rusko-turški vojni v letih od 1806 do 1812, ko so Rusi zasedli še večji del Bolgarije (prišli so celo do Plevna, Loveča in Sevlieva). Za narodno stvar in za prebujanje bolgarskega duha sploh je posebej zaslužna *Bolgarska deželna armada*, ki se je kot zasebna vojaška združba s posebno komando in pečatom priključila ruskim armadam. Tudi po tej neuspešni vojni so morali Rusi zapustiti Bolgarijo. S seboj so vzeli okrog tri tisoč bolgarskih družin v čezdonavske bolgarske kolonije, za sabo pa so pustili poleg vseh grozot tudi novo upanje in vero, da svoboda bolgarskega ljudstva vendarle ni več daleč. To se je ponovilo v še večjem obsegu tudi v rusko-turški vojni v letih 1828—1829, ko so Bolgari sodelovali v večjem številu, ko so ruske armade prodrle še dalje in je bilo upanje v bolgarsko osvoboditev najbolj realno. Storjeni so bili potrebni koraki in izdelan konkreten načrt, po katerem bi dobila Bolgarija »enake pravice in prednosti, s katerimi bodo nagrajene... Srbija, Vlaška, Moldavija in Grčija«. Toda tudi tokrat se je vojna nesrečno končala in nova množica kakih sto trideset tisoč Bolgarov se je umaknila čez Donavo ter se naselila v bolgarskih kolonijah v Vlaški, Besarabiji in južni Rusiji. Vojne so se ponavljale in vsakokrat povečevale številno bolgarsko emigracijo v sosednjih kneževinah in v carski Rusiji. V osrčju te emigracije se je razvilo bolgarsko nacionalno in prerodno gibanje in silovit boj — politično proti Turčiji, versko pa proti patriarhiji — in tu se je v veliki meri pripravila tudi osnova za poznejšo bolgarsko penetracijo v Makedoniji.

In vtem ko se je Srbija osvobodila in se ločila od Otomanskega imperija, vtem ko je Bolgarija prebujala narodnega duha, tvorila svoja velikanska in bogata prerodna središča zunaj, sama pa ostajala v mejah imperija, je Makedonija še nadalje živela v suženjstvu in od daleč prisluškovala narodnim gibanjem pri sosedih in velikim rusko-turškim vojnám. Obdana je bila s tako imenovano Staro Srbijo (današnji Kosmet, a s severno mejo nad Nišem), z Albanijo,

Grčijo in Bolgarijo in ni imela nikakršnih mejnih stikov z zunanjim svetom, a tudi ne možnosti, da bi na svoji meji grupirala lastno emigracijo, ki naj bi potem razvijala buditeljsko in domoljubno-revolucionarno dejavnost. Res je, da je leta 1821 izbruhnila grška vstaja, v kateri so sodelovali tudi nekateri Makedonci z južnih področij, toda makedonski narodni stvari ni to nič pomagalo, zakaj Grčija je bila prvi resni kandidat za prisvojitvev Makedonije, kjer se je bila po zaslugi patriarhije že dobro ugnezдила — prek cerkve in šole. V takih okoliščinah se je morala prebijati mlada makedonska narodna zavest, tako se je začel tudi tako imenovani makedonski prerod, ki se je nato po dokaj ovinkastih poteh nadaljeval skoraj do konca devetnajstega stoletja.

Pri vprašanih take narave je težko kakorkoli vzporejati posamezne narode in njihov nacionalni razvoj, zakaj vsaka enota se je razvijala po svoji specialni poti in v posebnih okoliščinah, vendar bi nam koristilo, če bi si ogledali na primer razvoj nekaterih mlajših slovanskih narodov, ki so zrastle prav tako brez lastnih državnopravnih tradicij in ki vse do prejšnjega stoletja niso imeli svojega narodno-zedinjevalnega imena. Prav gotovo bi bila zanimiva primerjava zgodovinskega razvoja, denimo, pri slovenskem, slovaškem, ukrajinskem, beloruskem in makedonskem narodu, pri čemer bi se nedvomno našlo mnogo skupnih potez. Tukaj se ne nameravamo spuščati v tako razpravljanje, zakaj to bi nas odvrnilo od osnovnega cilja, ni pa odveč, če poudarimo eno od osnovnih značilnosti slovenskega in makedonskega nacionalnega razvoja. Tudi slovenski narod si vse do začetka devetnajstega stoletja ni bil izbojeval enotnega narodnega imena za vse Slovence, toda zaradi docela drugačnih razmer v okviru avstrijskega cesarstva ter Napoleonovih Ilirskih provinc in brez že razvitih sosednjih slovanskih nacionalnih pretendentov je slovenskim prepodroditeljem uspelo, da so nastopili s potrebnim zedinjevalnim imenom in zbrali ljudstvo v monolitni enotnosti, po nekaterih resnih naporih pa so si razvili tudi svoj enotni jezik kot pismeni jezik največjega dela Slovencev, ustvarili v njem bogato književnost ter tako afirmirali svojo nacionalno zrelost, in čeravno ta jezik vse do leta 1918 ni dosegel popolne polivalentnosti, ker se je v nekaterih področjih slovenskega življenja še obdržala nemščina, je bil v celoti pripravljen, da prevzame vse funkcije v trenutku politične in nacionalne osvoboditve. V nasprotju s tem pa se je mlado makedonsko meščanstvo v trenutku svojega nacionalnega prebujanja povezalo s tedaj edino mogočim zaveznikom — z duhovščino iz samostanskih središč, kjer se je, drugače kot pri grški duhovščini, še zmerom gojil slovanski jezik v različnih redakcijah, ki pa je po tradiciji vlačil s sabo tudi tuja imena, zlasti bolgarsko — kot dediščino srednjeveške bolgarske države in same ohridske nadškofije. Ta edinstvena središča slovanske kulture so dobila dovolj zgodaj tudi bolj ali manj izdelan bolgarski pismeni jezik v že natisnjenih knjigah in posameznih učbenikih, med katerimi sta prednjačila bolgarska narodna zgodovina in bolgarska slovnica, tako da je pravzaprav nastal v Makedoniji nekakšen prevzem in predaja med grškim in slovansko-bolgarskim jezikom. Vendar je treba tukaj

posebej poudariti, da je na začetku tega prehoda od grštva v slovano-bolgarstvo obstajalo tudi obdobje, ko je makedonskim ljudskim narečjem uspelo dobiti mesto v posameznih delih makedonske pismenosti oziroma v knjižni rabi pri posameznih delavcih na področju pisane besede, kakor so bili: Joakim Krčovski in Kiril Pejčinović, Teodosij Sinaitski in Pavel Božigropski, pa še svojevrstni Jordan Hadži Konstantinov — Džinot in Djordži K. Dinkata, kompromisni Rajko Žinzifov, prvi pravi makedonski lirik Konstantin Miladinov in izgubljeni »drugi homer« Grigor Prličev.

V začetku prejšnjega stoletja so makedonski trgovci in obrtniki po mestih dosegli tako stopnjo gospodarskega razvoja, da so lahko mislili tudi na svojo kulturno-prosvetno in narodnostno emancipacijo. Ob tem ko so spoznavali sosedne svobodne narode, so skušali tudi v svoji deželi narediti kaj za povzdigo lastnega ljudstva. V ospredju je bila prosveta. Zato, ne pa zaradi kakega naključja, so začeli spodbujati k pisanju in pomagati pri tiskanju prvih makedonskih knjig v domačem jeziku. Že aktivna pomoč pri tiskanju teh knjig dokazuje, da je bilo čutiti potrebo po njih. To potrebo dobro ilustrira tudi otvoritev prve makedonske tiskarne v Solunu leta 1838, za katere izdaje so se priglasili naročniki izključno iz Makedonije.

Tako tiskane knjige kakor tudi rokopisni zborniki, pisani v različnih narečjih v Makedoniji, so imeli vse do srede devetnajstega stoletja v glavnem nabožno-poučni značaj. Sama prosveta je v tem delu turškega imperija težko predirala raven samostanskih celičnih šol, v katerih sta bila pglavitna učbenika horologij in psalter, kakor tudi druge cerkvene knjige, zakaj osnovni namen je tudi bil, da bi se učenci naučili toliko, da bi potem postali trgovci, obrtniki ali največ — popi. V tem trikotniku je potekala skoraj celotna intelektualna dejavnost makedonskih pismenih ljudi, kolikor se tukaj sploh da uporabiti pojem »pismeni«. Nalašč za te in take potrebe so tudi nastale prve knjige Krčovskega in Pejčinovića, napisane v dovolj čistem ljudskem jeziku, in so stregle naraščajočim potrebam svoje okolice po širšem izobraževanju ljudstva.

Učitelj Joakim Krčovski (? — ok. 1820), ki je živel v severovzhodni Makedoniji, je natisnil v Budimu leta 1814 prvo knjigo v zgodovini novejše makedonske književnosti z naslovom *Slovo izkazanoe zaradi umiranje*, kmalu nato pa je izdal še štiri druge knjige. Tako po obliki kakor po vsebini imajo njegove knjige tipične poteze nabožno-poučne književnosti in premorejo malo originalnih strani. Njegov osnovni namen je bil: poučevanje, očiščenje vere, krščanska morala, krščansko usmiljenje in bratoljubje, priporočilo vernikom, naj berejo knjige v duhu verskih kanonov, nastopil pa je proti nemoralnim prestopkom menihov, popov in vernikov.

Tudi menih Kiril Pejčinović (ok. 1770 — 1845) iz tetovske okolice v severozahodni Makedoniji, gojenec samostanskih celic, čigar najdaljša pot po svetu je bil obisk Svete gore, je z enakim namenom objavil svoje prvo in najpomembnejše delo *Ogledalo* v Budimu leta 1816, drugo tiskano knjigo pa je izdal šele leta 1840 v prvi makedonski tiskarni v

Solunu in ji je dal naslov *Utješenje grešnim*. V jeziku, ki je bil čisto blizu njegovim bralcem, je spregovoril Pejčinović o pojavih, ki jih je srečaval vsak dan okrog sebe, in s tem v celoti upravičil naslov svoje knjige *Ogledalo*, zakaj to je slika takratnih razmer, verovanja, običajev, prizadevanj makedonskega človeka in njegovega odnosa do Turkov in do vere. Njegov jezik in stil sta jezik in stil najboljših ljudskih pripovednikov, s katerim se lahko merita samo jezik in stil poznejšega neutrudnega delavca Marka Cepenкова. Poglavlje prve knjige *Slovo za praznicite* si v celoti zasluži častno mesto v makedonski književni zgodovini novejšega časa, ker kaže določeno piščevo izvirnost in stilistično individualnost, ki jo je čutiti še danes, in v njej ni zaslediti, kakor je zapisal profesor Blaže Koneski, »ne neogibnega patosa ne neogibnega razburjanja, ki sta tako značilna za cerkveno leporečje, pač pa se kaže v piščevi osebnosti živ človek, temperamenten pripovednik, ki jasno in pogosto z afektom izraža svoje osebno stališče«.

Za dela teh prvih makedonskih piscev ne bi mogli reči, da so ostala brez opaznega vpliva tovrstnih južnoslovanskih piscev, prvi priročnik pa jim je bila knjiga *Nedelnik* bolgarskega avtorja Sofronija Vračanskega, ki je imela večkratno vlogo. Kljub temu pa predstavljajo ti prvi makedonski književni delavci novejšega časa, ki so v književnosti afirmirali svoja ljudska narečja, izredno tehten člen v kontinuiteti starejše pismene tradicije in novejšega, sodobnega knjižnega izraza. Že sam pojav tiskane knjige v makedonščini je bil pomemben za utrjevanje ljudske besede v književnosti. Da so pa bile te knjige zaželeno čtivo takratnih — čepprav maloštevilnih — bravcev v Makedoniji, nam dokazujejo pogostni prepisi in ponatisi.

Toda sam razvoj družbenih sil in odnosov v Makedoniji, kakor tudi razvoj dogodkov v Evropi in posebno v Turčiji je privedel do situacije, ko nabožno-poučna književnost ni več zmogla zadovoljiti vseh potreb prebujenih plasti makedonskega ljudstva in se je začela pojavljati knjiga posvete vsebine, zlasti učbeniki za na novo odprte posvete šole, ki so zavrgle grščino in uvedle ljudski jezik. Sam prehod iz prve v drugo fazo tega razvoja je posebljen v dejavnosti prve makedonske tiskarne v Solunu, v kateri so tiskali ne samo nabožno-poučne knjige za potrebe cerkve in za vernike, marveč tudi priročnike za necerkvene potrebe, ki bi rabili sodobnemu človeku v vsakdanjem življenju; tak je bil npr. trijezični besednjak, v katerem je bil poleg makedonskega dela dodan še turški — kot jezik državne administracije in oblasti — in grški — kot jezik trgovine. Kar zadeva jezik kot občevalno sredstvo, je nenavadno zanimiv izrek samega tiskarja Teodosija Sinaitskega, da je ljudski jezik »ključ iz železa in jekla«, in da samo tak ključ odpira »srce preprostega človeka«.

Prav na prehodu v novo razdobje makedonskega nacionalnega razvoja stoji dokaj osamljena postava raznovrstnega ljudskega delavca in književnika Jordana Hadži Konstantinova-Džinota, ki je v začetku šestega desetletja prejšnjega stoletja kot skopski, veleški in prilepski učitelj napisal vrsto pesmi, dramatskih slik, potopisov, filoloških, socialnih in zgodovinskih razprav, šolsko vadnico idr. in ki je v marsičem prispeval k utrjevanju osrednjega makedonskega narečja v književnosti,

čeprav je dajal njegov jezik širokosrčno zavetje mnogim staroslovanizmom, bolgarizmom, srbizmom in rusizmom. Džinot je v prizadevanju, da bi ljudski jezik povzdignil na stopnjo književnega, med prvimi sprožil normalen razvojni tok makedonskega jezika v književnosti, kar si je nekaj let pozneje pridobilo ognjevite pristaše in ustvarilo pogoje za nove teorije in narodno aktivnost.

V. BOJ ZA MAKEDONSKI JEZIK V PROSVETI IN CERKVI

Ko so se odpirale prve posvetne šole, je postalo posebno pereče vprašanje učbenikov. Makedonskemu meščanskemu razredu cerkvene knjige niso več zadoščale za pridobivanje večje izobrazbe in za praktično korist v življenju. Spočetka so prihajale posamezne srbske knjige, tiskane v »gradžanski azbuki«, in prihajali so celo srbski učitelji. Zato so, kakor priča neki bolgarski učitelj v Prilepu, do srede 19. stoletja vsako knjigo, ki je bila natisnjena v »gradžanskem šriftu«, imenovali »srbsko«, vsako knjigo v cerkvenoslovanskem črkopisu pa »bolgarsko«. Toda ko se je krepila bolgarska narodna zavest v emigraciji — v varstvu zainteresirane slovanske in pravoslavne Rusije, a tudi na ozemlju svobodnih krščanskih kneževin na drugi strani Donave, so se pojavili ne samo prvi bolgarski oboroženi oddelki, marveč tudi prve tiskane knjige in učbeniki, pozneje pa številne periodične publikacije. In ker je turška oblast začela gledati postrani na srbsko knjigo, si je bolgarska knjiga našla prosto področje za neovirano razširjanje tudi v Makedoniji. Samo v prvi polovici preteklega stoletja je izšlo 200 bolgarskih knjig, večidel različnih učbenikov in priročnikov, ki so obravnavali predvsem bolgarsko narodno zgodovino in bolgarsko slovnico in jezik nasploh. Pri tem so imela posebno vlogo razna verska odposlanstva v Turčiji, zlasti katoliška in protestantovska, katerih močne zaščitnice so bile velesile: prvim Francija, Avstrija, Italija, drugim Anglija, Nemčija in Združene države Amerike. Ta odposlanstva so si izbojevala tudi zasebne cerkvene hierarhije, ki so imele lastne tiskarne in so izdajale najrazličnejše knjige, učbenike in svoja periodična glasila — in vse to v bolgarščini. Bolgarski periodični tisk je dosegel visoko stopnjo in velike naklade. Tudi veletrgovine bolgarskih emigrantov v Odesi so opravile svoje: mladim Bolgarom in Makedoncev, ki so odhajali na šolanje v Rusijo, je pomenila Odesa vhodna vrata. Tamkajšnja bolgarska kolonija je zaradi te dejavnosti osnovala tudi posebno telo z imenom *Predstavnništvo odeških Bolgarov*: skozi njegove roke je stopilo v razne ruske šole samo v letih 1854 — 1857 več kot dvesto Bolgarov in Makedoncev. Od leta 1858 je to službo opravljal na novo osnovani *Slovanski dobrodelni odbor* v Moskvi, nemajhna sredstva pa je vlagala tudi ruska vlada sama, da bi pridobila pravoslavne Slované iz Turčije za šolanje v ruskih zavodih, in to predvsem najvidnejše Makedonce — borce proti grštvu — ter jih navdihovala ne samo s slovanofilstvom, marveč tudi z bolgarofilstvom.

V tako postavljeni stvari bolgarskega narodnega preroda se je Makedonija znašla docela nepripravljena. Zato se je z bolgarskimi tiskanimi učbeniki in misijonarsko poslanimi bolgarskimi učitelji začel tudi v šole

uvajati bolgarski jezik. A čeprav so bile te knjige kaj razumljivejše od grških, makedonski dijaki niso mogli v celoti uporabljati ne srbskih ne bolgarskih knjig in učbenikov. Treba je bilo pripraviti lastne knjige, napisane v makedonščini. Toda v začetem boju proti grštvu v šoli in cerkvi, v boju za emancipacijo slovanstva so se Makedonci znašli v eni vrsti z Bolgari kot z edinim drugim slovanskim pravoslavnim narodom, ki je v celoti ostal v Turčiji. Vendar se je skupni boj proti splošnemu sovražniku začel z neenakopravnih pozicij. Medtem ko se je prednji oddelek bolgarskih domoljubov, kakor smo videli, že povsem izoblikoval, kar zadeva nacionalno vprašanje, in je frontalno povzdignil svoje narodno ime na zastavi svobode — predvsem v emigraciji —, so makedonski prvaki ostali nacionalno še neizoblikovani in nominalno še nezedinjeni, tako da so se v skupni akciji pridružili Bolgarom kot pomočniki. Zato so tudi vse pobude prihajale od njih in so vsa vodilna mesta zasedli Bolgari, s čimer so dali na novo osnovanim skupnim institucijam ne samo svoje narodno ime, marveč tudi bolgarsko narodno idejo.

Vse to je prisililo Makedonce, da so razmislili o svoji prosveti in o prihodnosti svojega ljudstva. Zakaj v vseh bolgarskih knjigah, bodi da so bile natisnjene v Turčiji ali v tujini, se je vlekla kot rdeča nit ideja »združitve bolgarskega naroda v Bolgariji, Trakiji in Makedoniji«, zahtevajoča meje nekdanje Simeonove države od Morave do Črnega morja in od Donave do Egejskega morja. Ker Makedonci niso imeli dovolj moči, da bi se sami uprli pogrčevanju in ker ravno tako niso želeli sprejeti tuje nacionalne ideologije, so se spočetka vzdignili proti »nerazumljivemu« jeziku bolgarskih učnih knjig in postavili zahtevo, da se ustvari šolska literatura v lastnem jeziku. Ta tendenca se je pojavila že v 40. letih, najizraziteje pa se je pokazala v petdesetih. Ker so zadeli ob ostro reakcijo, so dopustili, da v prvem obdobju sprejmejo kompromisni skupni makedonsko-bolgarski jezik, v katerega osnovi bi vendarle bilo makedonsko zahodno narečje.

To tezo je najdosledneje in najčastneje zastopal učeni Makedonec Partenija Zografski (1818—1875) iz Galičnika v Zahodni Makedoniji, ki je končal bogoslovno akademijo v Rusiji in je bil nekaj časa vzgojitelj otrok ruskega carja. Kot filološko dobro podkovan strokovnjak je nastopil v bolgarskem carigraskem tisku z resnimi tezami o makedonščini, nakazujoč poglobitve značilnosti zahodnomakedonskega narečja in njegove prednosti pred bolgarščino. To je dejansko tudi prva resna filološka obdelava makedonščine v znanosti, ki je bila odločilnega pomena za nadaljnji razvoj zahodnomakedonskega narečja v makedonski knjižni jezik.

Da bi P. Zografski podkrepil svoje trditve, je leta 1857 natisnil v Carigradu prvi makedonski učbenik (če izvzamemo J. Hadži Konstantinova knjigo *Tablica pervaja*): *Kratka speštena istorija*, leto nato pa tudi prvi makedonski abecednik *Načalnoe učenje za decata*. Ker sta učbenika naletela na navdušen sprejem med ljudstvom, se je pokazala potreba po novem natisu. Toda carigrajske bolgarske tiskarne so mu zaprle vrata, solunska tiskarna Teodosija Sinaitskega pa je že drugič pogorela. Partenija si je prizadeval, da bi v grški tiskarni Makedonca Kirjaka Držiloviča, v kateri so že v letih 1851 in 1852 tiskali tekste v maké-

donščini, organiziral oddelek s slovenskimi črkami, kjer bi se, kakor je zapisal *Caregradski Vestnik*, »tiskale knjige v makedonščini za tukajšnji živelj«. Toda turška oblast je zaradi obrekovanja — morda je izviral od Grkov, morda pa tudi od Bolgarov — grško tiskarno Kirjaka Držiloviča zaprla in preprečila otvoritev oddelka za tiskanje makedonskih knjig v cirilici, s tem pa tudi nameravana ponatisa Partenijevih knjig in tiskanje že pripravljenih številnih knjig in učbenikov tiskarjevega vnuka Djordja K. Dinkata. Tako je ostala nenatisnjena tudi že sestavljena makedonska slovnica P. Zografskega.

Medtem se je primeril dogodek, ki je bil izredno pomemben za ves slovanski svet v Otomanskem imperiju: sredi leta 1859 je južnomakedonsko mesto Kukuš z okolico demonstrativno zavrglo carigradsko grško patriarhijo in sprejelo unijo z rimsko katoliško cerkvijo, s pogojem, da se jim pusti popolna duhovno-prosvetna in narodna avtonomija z lastnim jezikom. To je bilo prvič v zgodovini patriarhije v Turčiji, da je kdo zavrgel oblast duhovnega poglavarja. In ker je kukuška unija potegnila za sabo vso Makedonijo, niso samo patriarhija, marveč tudi ruska diplomacija in bolgarska narodna skupina v Carigradu storile vse, da bi se »odpadniki« vrnili v svojo »čredo«. Toda čeprav je prišel v Kukuš takratni najznamenitejši bolgarski duhovnik vladika Ilarion in se ponujal za kupuško katedro, samo da bi pretrgali unijo, so mu postavili en sam pogoj: da se arhimandrit Partenija Zografski posveti za vladika v Kukušu. Pod pritiskom Rusije in bolgarskih prvakov je patriarhija sprejela pogoj in poslala prvega neodvisnega pravoslavnega slovanskega vladika v Makedonijo. Čeprav so Zografskemu potem povzročali nepremostljive težave pri delu, da je na koncu zapustil svojo eparhijo, je razvil nenavadno široko prosvetno dejavnost v makedonščini ne samo na območju svoje eparhije, marveč po vsej zahodni Makedoniji.

Učitelj Dimitar V. Makedonski (1847—1898) je bil drugi makedonski pisec, ki je konec 60. let izdal tri učbenike v makedonščini. Ker se je v tem času že pokazala srbska propaganda in grozila, da bo prevzela posamezne makedonske pokrajine, so bolgarski prvaki in njihov oddelek za šolske knjige v Carigradu dovolili, da se za prve razrede osnovne šole tiskajo knjige v makedonščini, pomešani s slovanizmi in bolgarizmi, tako da ne bi Makedonci dobili srbskih knjig.

Tretji pisec makedonskih učbenikov je bil Kuzman P. Šapkarev (1854—1909), učitelj iz Ohrida, ki je natisnil osem svojih različnih šolskih in izobraževalnih knjig. Tudi njegov jezik je zahodnomakedonski in je zelo ogrozil plasma bolgarskih knjig na makedonskem tržišču. Že pripravljene knjige — bolgarsko-makedonski slovar in makedonska slovnica — sta ostali nenatisnjeni.

Četrti avtor makedonskih učbenikov je bil kukuški učitelj Venijamin Mačukovski (1847—1878); ta je ravno v trenutku, ko se je formiral Bolgarski eksarhat, naznanil v tisku, da je pripravil makedonsko slovnico, po kateri je že delal v svoji šoli in jo misli zdaj natisniti, zato je prosil učitelje po Makedoniji za naplačilo. Sam pojav tega oglasa dokazuje, da Makedoncev tri leta po nastanku eksarhata in po odkritih napadih nanje zaradi njihovih pogledov na nacionalno vprašanje in zaradi nji-

hove ločitve od Bolgarov (1870—1871), v času, ko so se z največjo vnemo spravili ravno na pojav makedonskih učbenikov, in dve leti po žolčni razpravi na prvem kongresu učiteljev v Makedoniji (v Prilepu 1871) o uporabi makedonskih ali bolgarskih knjig v makedonskih šolah —, niso prepričali, da morajo opustiti svoj narodni jezik in svoja nacionalna čustva v prid »skupnih« bolgarsko-makedonskih idealov. Toda napad, ki je sledil oglasu Mačukovskega, in grožnja, naj si ne drzne tiskati svojega učbenika, sta onemogočila izid tudi te makedonske slovnice, ki pa so jo v rokopisu še dolgo uporabljali v makedonskih šolah. S tem je bila tudi zapečaten usoda makedonskega jezika v prosveti in književnosti, zakaj odlej so začeli najskrbneje paziti na vsak pojav makedonščine v književnosti in pismenstvu sploh, pravica eksarhata, da vodi duhovno in prosvetno življenje v Makedoniji, pravica, ki jo je nekaj pozneje krepko podprla še na novo formirana bolgarska država, pa je oropala Makedonce vseh možnosti, da bi se samostojno razvijali in si ustvarjali tudi lastni knjižni jezik.

* * *

V vrsto makedonskih piscev učbenikov sodi tudi mijak Djordji Pulevski (1838—1894), prav tako iz Galičnika, ki je po križarjenju po Vlaški in Srbiji in vojskovanju s Turki natisnil leta 1875 svoj prvi *Rečnik od četiri jazika*, ki je pravzaprav petjezični besednjak, zakaj makedonski izrazi se ne prevajajo samo v albanski, grški in turški, marveč tudi v srbski jezik. Dve leti nato je — spet v Beogradu — natisnil svoj drugi in pomembnejši *Rečnik od tri jazika*, v katerem je makedonski tekst preveden v albansčino in turščino. Poleg drugega govori Pulevski tukaj na več mestih o nacionalni pripadnosti Makedoncev, poudarja, da so kakor drugi Slovani poseben narod in da se njihova domovina imenuje Makedonija. Kar zadeva enotnost makedonskega knjižnega jezika, je Pulevski izrazil mnenje, da je to vprašanje vseh Makedoncev in da ga morajo rešiti zastopniki vseh makedonskih pokrajin; taka rešitev bi bila pogoj za izdelavo skupne makedonske slovnice. Pet let nato je skušal sam rešiti vprašanje makedonske slovnice — s tem, da je natisnil prvi del že dolgo pripravljenega velikega rokopisa, toda njegova pomanjkljiva filološka podkovanost Makedoncem ni omogočila, da bi dobili delo, ki bi lahko povzročilo tako močan preobrat v trenutku, ko je Bolgarija že dobila svojo državno neodvisnost in je z eksarhatom in diplomacijo vodila skoraj vse duhovno-prosvetno in narodno življenje v Makedoniji.

Velja pripomniti, da so tako imenovani makedonisti v tistem času povezovali sodobno zgodovino Makedonije s staro zgodovino Filipa in Aleksandra Makedonskega. Tudi tukaj je Pulevski najbolj konsekventen. Leta 1879 je izdal v Bolgariji dve zbirki ljudskih in svojih pesmi v tem duhu (*Makedonska pesnarka*); leta 1888 je osnoval v Sofiji *Slovansko-makedonsko književno društvo*, ki pa so ga bolgarske oblasti zaradi narodnega dela kmalu razpustile, veliki rokopis *Slavjanomakedonska istorija* pa mu je obležal nenatisnjen. V pesmih izraža Pulevski prav to svoje makedonsko čustvo, budi narodnega duha in kaže na edino pot v svobodo — pot boja proti zaslužnjavcem.

VI. POGLAVITNI PREDSTAVNIKI MAKEDONSKE POSVETNE KNJIŽEVNOSTI V 19. STOLETJU, OBDOBJE ISKANJA IN ZABLOD

V tem obdobju močnega prodora makedonskega jezika v učbenikih in v prosveti nasploh so imeli pomembno vlogo makedonski pisatelji in pesniki; ustvarjali so ne samo književnost v svojem domačem jeziku, marveč tudi književnost v novem duhu, posvetno in nacionalno-revolucionarno. V času, ko še ustvarja K. Pejčinović in ko še deluje T. Sinaitski, je nastopil J. H. Konstantinov-Džinot (okoli 1821—1882), ki je opustil idejno tematični krog cerkve in se spoprijel z najakutnejšimi problemi prosvetnega in narodnega prebujenja, dasi si sam še zmerom ni bil razčistil najpomembnejših vprašanj o razvoju makedonskega naroda. Džinot si je ustvaril lastno makedonsko ideologijo in ni mogel sprejeti bolgarske teze o bolgarskem značaju Makedonije, niti ni hotel pritegniti nastopajoči srbski propagandi: rešitev svojega naroda je videl v slovanstvu in v pravoslavju, v boju za duhovno, politično in socialno osvoboditev. Kot pisatelj in mislec je stal na začetku novomakedonske poezije, napisal, prevedel in izvedel je prva gledališka dela v makedonski književni zgodovini, tiskal prve makedonske potopise, filološko-zgodovinske razprave in članke, zapustil pa je tudi obsežno gradivo filozofsko-moralizatorske narave. Toda ker je živel in ustvarjal v Makedoniji, izpostavljen večnim obrekovanjem grških patriarhistov in skrbnemu nadzorstvu turških oblasti, so ga vse življenje preganjali in zapirali in ni imel nikakršnih možnosti, da bi v celoti in odkrito izrazil svojo preki-pevajočo revolucionarnost.

Soroden po duhu in usodi mu je bil pesnik, pisec učbenikov, publicist, učitelj in revolucionar-socialist Djordji K. Dinkata (1859—1876) iz Soluna. Čeprav je Dinkata preživel dve ali tri leta v Rusiji, se je tudi njegova dejavnost izražala izključno v utesnjenih razmerah grškega duhovnega in turškega političnega suženjstva, in to v obdobju, ko je bila Makedonija že na poti, da postane arena balkanskih nacionalnih propagand, potem ko je bila že postala središče verskih propagand in odposlanstev. Njegovi številni učbeniki, ki so bili pripravljene še pred letom 1862, pa so nam na žalost ostali neznani, prav tako tudi večji del njegovega književnega ustvarjanja.

V nasprotju z Džinotom in Dinkatom pa so makedonski književni delavci, ki so živeli in delovali izven meja Otomanskega imperija, ustvarili v makedonski posvetni književnosti povsem novo smer, ki se je vsa potopila v sočasne evropske tokove, čeprav so jo omejevale regionalne življenjske razmere in specifične težnje zasužnjenegega ljudstva. Med temi Makedonci moramo omeniti na prvem mestu veliko trojico: Konstantin Miladinov, Rajko Žinzifov in Grigor Pričev.

Pesnik, folklorist in znanstveni delavec Konstantin Miladinov (1850 do 1862) iz Struge pri Ohridu se je po diplomu na atenski filozofski fakulteti vpisal na zgodovinsko-filološko fakulteto v Moskvi in tri leta preživel v Rusiji v krogu najjogrnjvitejših slovanofilov; opirajoč se na svoje domače narečje in na izraz makedonske ljudske poezije, ki jo je skrbno zbiral, izvedeno preučeval in tudi publiciral, je dosegel vrh

makedonske pesniške besede svojega časa. Čeprav nam je v svojem prekratkem življenju zapustil, kolikor je doslej znano, samo petnajst pesmi, si je zagotovil mesto prvega lirika v makedonski književni zgodovini. V sočnem, živem ljudskem jeziku je zapel pesmi reprezentativne vrednosti v duhu romantične šole, tako npr. *Golapče*, *Bisera*, *Želanie*, socialno-domoljubne z izrazito realističnimi elementi, npr. *Supeljka* ali *Sirače*, pred vsemi pa stoji lirična domotožna izpoved: *T'ga za jug*, ki označuje — na koncu pesnikovega ustvarjanja — začetek neke nove transponacije, ki se že osamosvaja iz območja ljudskega verza, izraza in inspiracije. Čistost in lepoto makedonskega izraza in intenziteto pesniškega talenta kažejo tudi zadnji verzi te pesmi:

Ne, ja ne možem ovde da sedam!
Ne, ja ne možem mrazoj da gledam!
Dajte mi krilja ja da si metnam,
i v naši strni da si preletnam,
na naši mesta ja da si idam,
da vidam Ohrid, Struga da vidam.

Tamo zorata greit dušata
I s'nce svetlo zaidvit v gorata;
Tamo darbite prirodna sila
So s'ta raskoš gi rasturila:
Bistro ezero gledaš beleit
Ili ot vetar sinotemneit;
Pole pogledneš ili planina,
Segda boževa je hubabina.

Tamo po srce v kaval da sviram.
S'nce da zajdvit, ja da umiram.

Poleg izvirnega pesniškega dela Konstantina Miladinova je pomemben tudi njegov prevod neke protiuhiantske knjige iz leta 1858, ki jo je s pomočjo svojega uglednega brata Dimitrija Miladinova (1810 do 1862) na široko razpečal med makedonskim ljudstvom. Tudi zaradi te knjige je makedonsko zahodno narečje znatno vplivalo na poznejši razvoj makedonskega knjižnega jezika. S tega stališča so prav tako pomembna njegova prozna dela, posebno mesto pa ima predgovor v njegov evetnik ljudskih pesmi, v katerem je uveljavil tudi nov makedonski pravopis, ki kaže očitno tendenco po fonetski pisavi.

Prezgodnja smrt v carigrajski ječi, ki ga je zadela skupaj z bratom Dimitrijem, je končala komaj začeto delo velikega makedonskega pesnika in znanstvenika. Konstantinova poezija je prvič jasno pokazala, da je makedonski jezik zmožen za ustvarjanje subtilnega stila, za izražanje najbolj pretanjenih čustev in misli. To je bila afirmacija makedonske besede, katere nova zgodovina se je s tem šele začela.

Delo K. Miladinova je nadaljeval njegov prijatelj in kolega z moskovske univerze Rajko Žinzifov (1859—1877) iz Velesa. Po učitelje-

vanju v Makedoniji — skupaj z D. Miladinovom — se je tudi sam odpravil na šolanje v slovansko in pravoslavno Rusijo, ki je bila v tistem času edino upanje za osvoboditev balkanskih Slovanov. In tudi Rajko je začel svojo pesniško kariero v Moskvi, kjer pa je tuberkuloza kmalu ugasila njegovo prekratko življenje.

Verzi Rajka Žinzifova kažejo jasno prizadevanje, da bi dosegel sodobni ruski in evropski pesniški izraz in da bi se povzdignil nad umetniško raven makedonske ljudske pesmi. Zanesel ga je tisti tok v makedonskem narodnem prerodu, po katerem bi naj imeli Makedonci in Bolgari skupni knjižni jezik, v katerega osnovo bi se zлил zahodnomakedonski dialekt, pa je zanemaril jezik in verz makedonske ljudske poezije, ki jo je sicer zbiral in cenil, in uporabljal svojevrstno zmes makedonščine z ruskimi, bolgarskimi in celo srbskimi potezami. Tako se je Žinzifov oddaljeval od normalnega toka živega ljudskega jezika z naravno izdelanim sistemom in prišel do nekakega umetnega, kombiniranega, čeprav še zmerom pretežno makedonskega jezika, ki ni mogel dovolj izraziti duha njegove poezije, da bi se povzdignila do bogate pesniške ekspresivnosti. Vendar je bil velik lirik, talent in ognjevit domoljub-revolucionar, ki se je prvi v makedonski književnosti odkrito vzdignil zoper politično, versko, narodno in socialno suženjstvo svojega ljudstva. V duhu nacionalne romantike je pod močnim vplivom sočasne slovanofilske ideologije prebujal narodnega duha in staro slavo in s pesniško besedo kazal na nujno zedinjenje vseh Slovanov. V tem tematskem in idejnem svetu je zapel svoje številne pesmi in prvo makedonsko pesnitev: *Krvava košulja*, v istem duhu pa je napisal tudi prvo makedonsko povest *Prošedba*.

Vse življenje je bil Žinzifov daleč od domovine, a je le slišal njeno grajo zaradi preskromnega narodnega dela:

Bezumeec, bezumeec, duša ti leniva, —
Ja čuh neviden i taen glas —
Spregni plug za zaboravenata niva
Če bliska et doba, blizok et čas.

Toda v zavesti o svoji nemoči, obdan samo s knjigami in velikimi prostranstvi, se je vprašal:

Što vi napravihite, kajigi mnogobrojni?
Vi kakov donesohte plod?
Usmalihte li vie m'ki bezbrojni
Na gorkij't toj mi narod?

V razmerah, v katerih je živelo makedonsko ljudstvo, pa ni bil samo Žinzifov plen zablod, kar zadeva makedonski knjižni jezik. Še večje nesmiselnosti je počel in večja razočaranja doživel slavni pesnik Grigor Prličev (1830 — 1893) iz Ohrida, ki je dobil za svojo pesnitev *Serdarot*, napisano v brezhibni grščini, leta 1860 v Atenah najvišjo nagrado kot najboljši grški pesnik in so ga razglasili za »drugega Homerja«.

Ko je Prličev zvedel, da sta v carigrajskem zaporu zaradi grškega obrekovanja umrla brata Miladinova (v začetku leta 1862), se je odpo-vedal Atenam in odprti poti v grško narodno antologijo in se pogumno odpravil po stopinjah svojega učitelja D. Miladinova, »da bi umrl ali se maščeval«, kakor se je sam izrazil. Po tako ostrem prelomu je Prličev začel pisati v domačem ohridskem narečju. Ker ni mogel doseči pe-sniške sile, kakršno je bil že izpričal v grščini, je segel po bolgarščini, ki je sploh ni poznal, in kmalu doživel hude napade bolgarske književne kritike. Da bi prišel iz tega blodnjaka, si je naposled skušal ustvariti nekakšen občeslovanski jezik s staroslovansko in makedonsko osnovo, za katerega je izdal tudi posebno slovnico, napisal v njem nekaj pesmi in prevedel svoji pesnitvi Serdarot in Skenderbeg, kakor tudi velika Ho-merjeva speva Iliado in Odisejo. Kmalu se je tudi tukaj zavedel svoje nesreče in priznal je pobito: »V grškem jeziku sem pel kot labod, v slo-vanskem pa ne morem peti niti tako kot sova.« Sicer pa je táko tragedijo doživljalo vse makedonsko ljudstvo, ki v tem času že ni imelo več možnosti, da bi uporabljalo svoj jezik v književnosti in prosveti, ker se mu je začela od zgoraj vsiljevati grščina, bolgarščina ali srbščina kot njegov lastni knjižni jezik. Veliki pesnitvi Serdarot in Skendeberg Gri-gorja Prličeva bogatita s svojim narodnim duhom in tematiko tudi ma-kedonsko zgodovino književnosti, tembolj, ker ju je sam pesnik prevedel in predelal v svoj jezik, njegova Avtobiografija, spisana v bolgarsko-makedonskem jeziku, pa predstavlja vrh makedonske proze v devet-najstem stoletju.

Prevedel Jože Fistrovič

(Konec prihodnjič)

in za preužitek kupcev.
In za sramoto, ko ga nihče
več ne mara.

Človek zasluži človeško usodo
vsaj, ko umre.
Ne podkupujmo ga z zagotovitvilo:
še si ljudem podoben!

PO SLEDOVIH MAKEDONSKE BESEDE

Blaže Ristovski

(Konec)

VII. HUDI TRENUTKI ZA MAKEDONSKI JEZIK V SOLI IN KNJIZEVNOSTI »MAKEDONISTIČNA« DEMONSTRACIJA SRBSKE PROPAGANDE IN DIJAŠKI UPORI

Po velikih in dolgotrajnih prizadevanjih bolgarskih domoljubov je sultan leta 1870 v Carigradu objavil znani ferman o ustanovitvi Bolgarskega eksarhata za »bolgarski narod«. V okvir te nove pravoslavne cerkve v Turčiji sta bili vključeni poleg bolgarskih eparhij še niška in pirotska, od makedonskih pa samo veleška. Vse druge »mešane« eparhije so se lahko z referendumom opredelile za priključitev novi cerkvi. To je bila največja zmaga bolgarskega narodnega duha, zakaj v turškem imperiju je priznanje vere pomenilo tudi že priznanje nacionalnosti. Makedonci so se znašli med dvema ognjema: odločiti se je bilo treba, ali naj ostanejo še naprej pod tujerodno, neslovansko carigrajsko grško patriarhijo, ali pa naj sprejmejo povabilo Bolgarov in se pridružijo skupni slovanski pravoslavni cerkvi. Po dolgih pogajanjih so se odločili za drugo možnost. Vendar so postavili pogoj, da se namesto nove cerkve obnovi stara makedonska ohridska nadškofija, in ta naj bi bila spet skupna cerkev. Ta zahteva je izzvala ostro reakcijo bolgarskih prvakov. Na ustanovitvenem zboru eksarhata leta 1871 le-ti makedonskim zastopnikom niso dovolili dostopa, ker so se bali, da ne bi načenjali vprašanja ohridske nadškofije. Zavoljo zunanega in notranjega pritiska so Makedonci nazadnje vendarle privolili, da bodo priznali jurisdikcijo nove cerkve. Po vsej Makedoniji je začelo vreti; najbolj se je to čutilo v samem Ohridu. Spet se je obujala misel na unijo Makedonije z rimskokatoliško cerkvijo, ki bi zagotovila samostojno uniatsko makedonsko cerkev na temelju stare nadškofije. Makedonsko vprašanje, ki se je čedalje pogosteje pojavljalo v stolpeih bolgarskih časnikov, je dobilo nov značaj. Makedonija je začutila pritisk in odgovorila z močno reakcijo. Leta 1873 je poslalo šest makedonskih eparhij papežu skupno prošnjo, naj sprejme unijo. To je pomenilo tako osamosvojitve od Grkov kakor od Bolgarov. Iskanje lastne razvojne poti. Akcija je dobila širši obseg in odločilen

značaj. Voditelji unije so pisali nujna pisma občinam po Makedoniji in se pogajali v Carigradu. »Prosimo vas, bratje.« so pisali občini v Vodnu, »zdaj je čas, da delate noč in dan. Kakor veste, smo hoteli načeti makedonsko vprašanje, ki bi se lahko odločilo v našo korist šele v dvajsetih letih. Glejte, zdaj pa je odločeno. Zato ne stojte! Razglašajte povsod... Časopisov ne puščajte nikjer, dokler naše odposlanstvo ne bo končano!«

Toda ne samo grška patriarhija, tudi ruska diplomacija in že organizirani bolgarski eksarhat so se z združenimi močmi uprli temu velikemu makedonskemu gibanju. V Makedonijo je prišel celo ruski poslanik v Turčiji, da bi na kraju samem vplival na makedonske prvake, naj se odpovejo uniji. Bolgarski eksarh pa je poslal tja svojega najboljšega propagatorja, najbolj zmožnega narodnega delavca Slavejkova. Ta je po enomesečnem bivanju v Makedoniji obvestil eksarha, da korenine tega gibanja segajo daleč nazaj v preteklost in da so globlje, kakor je videti na prvi pogled. »Zavoljo nerazumne agitacije krajevnih domoljubov«, je pisal Slavejkov, »se je še pred ustanovitvijo eksarhata do eparhij v Donavskem in Odrinskem vilajetu, to se pravi v eparhijah, kjer žive Bolgari, prebudilo nerazpoloženje tako zaradi njihovega prejšnjega prebujanja in prvenstva na vodilnih pozicijah, kakor — in predvsem — zato, ker so preveč poudarjali bolgarski jezik v književnosti. Makedonci mislijo,« je pisal Slavejkov, »da je bilo vprašanje cerkve prav tako rešeno enostransko, samo v korist Bolgarov, ne pa tudi Makedoncev.« To nezadovoljstvo je preraslo v nezaupanje do ljudi, ki delajo za eksarhat, in rodilo misel, da bi postavili domače makedonsko narečje za knjižni jezik Makedoncev in za formacijo posebne makedonske cerkvene hierarhije.

Vendar to gibanje ni moglo premagati organiziranega eksarhatskega stroja, ki je že razpolagal z vsemi agitacijsko propagandnimi in finančnimi sredstvi. Zakaj priključimo si v spomin samo dejstvo, da je v kratkem razdobju od krimske vojne do osvoboditve Bolgarije v Carigradu izhajalo dvaindvajset različnih bolgarskih časnikov, v tujini pa enainštirideset, specializirane bolgarske tiskarne pa so delale v Carigradu, Smirni, Braili in Bukarešti. Da o tiskanih bolgarskih knjigah niti ne govorimo. Zakaj če je samo v prvi polovici prejšnjega stoletja izšlo dvesto raznih knjig, se je po tem razdobju njihovo število naglo še podeseterilo. Vse to je prispevalo k prodoru bolgarske knjige in jezika v Makedonijo in oviralo emancipacijo makedonščine kot knjižnega jezika.

Pred ustanovitvijo bolgarskega eksarhata je vodila duhovno-prosvetno življenje v Makedoniji bolgarska cerkev v Carigradu in njene področne instance: bolgarska čitalnica, bolgarsko dobrodelno društvo *Prospeta* in nekoliko pozneje specializirani organ za propagando bolgarske prosvete v Makedoniji, tako imenovana *Makedonska družina*, ki jo je nato zamenjal poseben oddelek eksarhata. Te institucije so nastavljale, plačevale in odpuščale učitelje, odpirale in zapirale šole in cerkve v Makedoniji — vse to s stališča, koliko je koristno za vnaprej določeni cilj: za propagando velikobolgarske nacionalne ideje. Tako je jezik številnih bolgarskih šolskih, cerkvenih in drugih knjig in periodičnih tiskov polagoma prodiral v prosvetno-duhovni organizem v Makedoniji in spodpiral grščino. To je podpirala tudi sama turška oblast, prav tako

pa še razne druge verske propagande. V vseh slovanskih šolah v Makedoniji, bodisi da so bile eksarhatske, protestantske, uniatske ali katoliške so poučevali po istih knjigah in učbenikih; učili so predvsem bolgarski jezik in slovnico in bolgarsko narodno zgodovino. In ko je grška prosveta počasi prepuščala mesto bolgarski, se je eksarhat znašel v glavnem pred novim pojavom — prodiranjem srbske propagande na tem področju, ki je ogrožala njene življenjske interese.

Napredovanje bolgarske nacionalne ideje v Makedoniji je namreč pretreslo srbske državne glave in položaj se je še bolj zapletel, ko se je tako pridružila še tretja (z vlaško celo četrta) propaganda, ki se je tudi bojevala za pridobitev »zgodovinskih pravic«, tako da je ustanavljala svoje cerkve in šole in organizirala svoje »narodne srenjce«.

Res je, da je že Garašanin ustanovil poseben organ *Tajna radnja* za delo Srbov v Makedoniji, toda dejanska in organizirana srbska propaganda je začela delovati šele po letu 1868, ko se je ustanovil Odbor za šole in učitelje v Stari Srbiji in Makedoniji. Ta nova propaganda, ki v Turčiji dolgo ni imela uradno priznanih privilegijev (kakršne so imele na primer grška, bolgarska in celo vlaška propaganda), se ni mogla enakopravno postaviti svojim tekmicam ob bok, zlasti pa ne bolgarski propagandi; ta se je po osvoboditvi Bolgarije leta 1878 reorganizirala in dodala bolgarskemu eksarhatu moč svoje diplomacije in državne avtoritete, ki se je izražala v velikih proračunih za posebne namene. Dobro organizirana bolgarska propaganda je imela v svojih rokah skoraj vse cerkveno šolske občine v Makedoniji, kjer je postavila svoje namestnike, in šole pod vodstvom emisarja šolskega oddelka v eksarhatu. Tako je ustvarila številno inteligenco, ki je morala prevzeti bolgarščino za svoj knjižni jezik; ta se je uveljavila ne le v cerkvah in šolah, marveč v vsej kulturni dejavnosti in tudi v občinski administraciji. Funkcija bolgarščine je dobila tolikšne dimenzije, da ni mogla tekmovali z njimi nobena druga propaganda. Eđini in najnevarnejši tekmeč so ji bili makedonski nizki sloji s svojo zahtevo po makedonski ljudski besedi v pismenstvu in književnosti. In prav to je sprevidela tudi srbska propaganda. Doumela je, da »se Bolgari ne morejo z ničimer teže pobotati kot z makedonizmom«, kakor se je izrazil voditelj te smeri v srbski propagandi Stojan Novaković. Zato so že leta 1879 začeli tiskati koledar *Vardar*, v katerem so bili tudi teksti v »makedonščini«, in ga brezplačno širiti po Makedoniji. Poskušali so celo, da bi ustanovili časnike v srbizirani makedonščini. Ta dejavnost se je posebno okrepila po srbsko bolgarski vojni iz leta 1885, ko so se z vsemi močmi vrgli v lov za pozicije v Makedoniji. Z velikim proračunom se je srbski propagandi posrečilo pritegniti lepo število Makedoncev na svojo stran. Po daljših sondajah so leta 1888 pripravili prvi »makedonski« učbenik srbske propagande, ki ga je potrdila tudi turška cenzura in so ga natisnili v Carigradu naslednje leto. Imenoval se je *Bukvar za narodne šole u Otomanskoj carevini*, toda namenjen je bil pravzaprav samo za Makedonijo; vso veliko naklado so takoj brezplačno razdelili po makedonskih šolah. Zato so založili tudi drugo, razširjeno izdajo, in jo prav tako nemudoma odposlali na teren. Istega leta je izšla še *Čitanka za drugi razred*, ki je imela nekaj sestavkov tudi v tem srbiziranem makedonskem jeziku. Vse to

je prihajalo v šole po Makedoniji, čeprav so bile pretežno eksarhatske. Ljudstvo jih je rado sprejemalo, ker so bile te knjige vendarle bolj razumljive kot bolgarske ali čisto srbske, kaj šele grške. Ob istem času so natisnili tudi *Kalendar Golub* v prav takem »makedonskem« jeziku. Kljub neprikritim velikosrbskim idejam so *Kalendar Golub* zaradi jezika v začetku sprejeli z zanimanjem in ljubeznijo. Čeprav Srbija v tistem času še ni imela priznanih šol v solunskem in bitoljskem vilajetu, so velike naklade teh knjižic naletele na ugoden sprejem. To je podkrepilo makedonske zahteve po uvedbi makedonskega jezika v književnosti in šolah po Makedoniji. Posebej se je to pokazalo v gimnazijah in drugih srednjih šolah, kjer so dijaki organizirali vrsto dijaških uporov proti bolgarskemu jeziku in bolgarski narodni zgodovini. Srbska propaganda je vse to spretno izrabljala in krepko razmajala osnove bolgarske propagande. Začela je celo podpirati te upore in zbirati dijake kot svoje gojence v Beogradu. Nastali so posebni propagandni zavodi za gojence iz Makedonije — taki, kakršni so obstajali tudi v Bolgariji in Grčiji. Toda nastajale so komplikacije nove vrste: makedonski dijaki so zahtevali od svojih novih vzgojiteljev, da spoštujejo njihov jezik in nacionalno pripadnost. In ko njihovim zahtevam niso ugodili, ker se je to križalo tudi z osnovnimi cilji te propagande, so se začeli tudi tu upirati. Tako dijaki počasi niso imeli več kam in so se začeli vračati v Makedonijo ali pa zdaj celo bežati v Bolgarijo. Bolgarska diplomacija je pomagala, da so srbski štipendisti prišli iz Beograda v Sofijo: obljubila jim je spoštovanje narodnosti in jezika, boljše štipendijo in šolanje v tujini. Ko so pa dijaki prešli v Sofijo, so spoznavali, da so jih spet preslepili. Nekateri od njih so dočakali zapor in internacijo. In spet so se vračali v Beograd ali v Makedonijo in tam postajali učitelji. Vse to je pozorno spremljala tudi srbska propaganda. Zato je Stojan Novaković pri srbskih konzulih v Makedoniji naročil anketo o tem, kako sprejemajo ljudje makedonske učbenike srbske propagande. Ko je dobil odgovore, je sprevidel, da ima to orožje dve hudo ostri rezili in ga ni mogoče sukati brez velikega tveganja. Zato je zavrgel svoj »makedonizem«, kakor ga je sam imenoval, in na prapor srbske propagande obesil čisti srbski knjižni jezik.

Ti razni faktorji so ustvarili situacijo, v kateri so začele križariti po Makedoniji cele legije nacionalnih propagatorjev in plačancev — večinoma iz vrst makedonske emigracije — ki so se borili z dovoljenimi in nedovoljenimi sredstvi, da bi odprli čimveč cerkev in šol svoje propagande. To je pravzaprav tudi že začetna stopnja poznejše četniške akcije, ko ni bilo niti misliti na afirmacijo makedonskega knjižnega jezika v Makedoniji. Zakaj to bi pomenilo konec s težavo pridobljenih pozicij posameznih propagand. Poskusi bolgarske in srbske propagande, da bi z makedonščino prodrli med ljudstvo, niso dovolj uspeli. Toda zato tudi samemu Makedoncu ni bilo omogočeno, da bi rabil svoj jezik v pismenstvu in književnosti. Zato so tudi vse tovrstne pojave preganjali kot največjo nevarnost. Zato je tudi vzniknil samorodni odpor ljudstva v obliki makedonskega revolucionarnega gibanja, in to ne samo proti turškemu zatiranju, marveč predvsem tudi proti propagandi v domovini, in si postavil geslo: »Makedonijo Makedoncem«.

VIII. MAKEDONSKI JEZIK
IN MAKEDONSKA NACIONALNA ZNANSTVENO-KNJIŽEVNA DRUŠTVA
DO ILINDENSKEGA UPORA

Makedonsko narodno zavest lahko zasledujemo — pri tem ne mislimo na čisto začetno razvojno stopnjo — v glavnem od štiridesetih let prejšnjega stoletja naprej. Videli smo, kako se je jasno manifestirala, ko je nastopil Partenija Zografski z vrsto člankov o makedonskem jeziku in tudi s svojimi učbeniki. Potem so prišli učbeniki Dimitra Makedonskega in zlasti Kuzmana Šapkareva in Djordja Pulevskega, ki so krepko izrinili bolgarske učbenike iz makedonskih šol. Bolgarska domoljubna skupina je te pojave vse dotlej ne samo trpela, marveč si tudi prizadevala, da bi jih izkoristila za svoje cilje. Toda samo osnovne učbenike. Drugače je bilo s slovnico Partenija Zografskega in z makedonsko-bolgarskim slovarjem in slovnico Šapkareva — te knjige niso bile natisnjene. In ko je Mačukovski leta 1872 naznanil, da je pripravil in da namerava natisniti svojo makedonsko slovnico, se je vzdignil carigrjski in emigrantski bolgarski tisk in v najostrejšem tonu zagrozil avtorju, naj si ne drzne, da bi storil kaj takega. Zakaj če so v nekem smislu vsaj formalno lahko tolerirali kompromisne učbenike, ki so bili napisani v makedonskem jeziku, in to v prvih razredih osnovne šole, se nikakor ni smelo dovoliti, da bi pripravili posebno makedonsko slovnico, izdelali normiran jezik, ki bi bil izraz samega naroda, in bi se s tem že na literarnem nivoju postavilo bolgarskemu ob stran. Podobno se je zgodilo tudi na prvem kongresu učiteljev v Makedoniji v Prilepu leta 1871, ko se je sprožilo vprašanje o uvedbi makedonskih učbenikov v makedonskih šolah. Vse to je kazalo, da se na samem terenu v Makedoniji ne more razvijati nikaka narodna dejavnost. Posebno ko se je vmešala še srbska propaganda in se je ozračje popolnoma naelektriziralo. Vsakdo se je moral opredeliti za določeno propagando in biti njen ubogljivi bojevnik, zlasti po osvoboditvi Bolgarije, ko se je rodila fiksna ideja tako imenovane *Sanstefanske Bolgarije*, ki je postala večni sen velikobolgarskih teženj.

Okrog osemdesetih let so začeli ustanavljati razne makedonske odbore in krožke izven ozemlja Makedonije, ki so poudarjali makedonsko narodno idejo ter zahtevali predvsem makedonski jezik in makedonsko cerkev. Take organizacije so se snovale v Rusiji, a tudi v Bolgariji. Med pomembnejšimi in doslej znanimi delavci v teh skupinah so bili: Djordji Pulevski, Marko Muševič-Makedonec, Isaija Mažovski, Kosta Grupčev, Temko Popov, Naum Evrov, T. Kitančev, D. Matov in drugi. Poleg delovanja *Tajnega makedonskega odbora* v Sofiji (1885) in makedonske emigracije v bolgarskem mestu Ruse, je treba tukaj omeniti predvsem *Slovanskomakedonsko književno društvo* Pulevskega, ki se je osnovalo leta 1888 v Sofiji s poglobitvnim ciljem, kakor je zapisano na nekem mestu, »da bi prerodilo narodno makedonsko književnost«. Toda bolgarska oblast je kmalu razgnala to društvo in njegove člane internirala v notranjosti države.

Komaj dve pičli leti nato, ko se je v Sofijo zagnal velik val pobeglih makedonskih dijakov iz beogrjskih srbskih šol, se je začela mlada

makedonska inteligenca organizirati in se pripravljati za odločni trenutek. Med drugim so organizirali znani domoljubi Goce Delčev, Dame Gruev, Petar Pop-Arsov in še nekateri *večerno šolo*, ki je bila posebej namenjena makedonskim emigrantom. Toda tudi to je bolgarska oblast zaprla kot nevarno gnezdo — kakor se je izražala — makedonskih »separatistov«.

Taisti makedonski intelektualci so leta 1891 ustanovili *Mlado makedonsko književno društvo* v bolgarskem glavnem mestu, ki se je imelo za naslednico društva Pulevskega. Že v začetku naslednjega leta je začelo *Mlado makedonsko književno društvo* izdajati tudi svoje glasilo *Loza*. Prva številka tega mesečnika je s svojimi poudarjenimi cilji in nalogami povzročila pravi vihar negodovanja in srditih napadov. Kar je bolgarsko javnost najbolj zbudilo v oči, je bil makedonizirani bolgarski jezik tega časopisa in njegov »makedonski« pravopis. Čeprav to društvo za svojo rabo ni uvedlo čistega makedonskega ljudskega jezika, je jasno in odkrito postavilo za moto svojega uvodnika Sofoklove besede: »Nesrečnik je, kdor ima boljšega prijatelja od domovine« in nekdanji poziv »Makedonca Barona Kostadina Belija« o dolžnostih makedonske inteligence do svojega naroda. »Zaradi zadnjih političnih dogodkov na našem polotoku,« so pisali v uvodniku, »in zaradi zemljepisnega položaja Makedonije so se danes zbrali tam vsemogoči zunanji elementi, ki se, navdušeni nad svojimi načrti in interesi, ne zavedajo, da bodo s tem škodovali lastni prihodnosti, ter neovirano in z mrzlično energijo večajo antagonizem, ki ga je že brez tega dovolj v deželi. Samo če se mi temu odločno upremo, se lahko rešimo pred lakomnimi poskusi.« Toda te »lozarje« — tako so imenovali člane društva — je oblast že od vsega začetka srdito napadala, mučila, zapirala in zastraševala, po štirih številkah svojega časopisa pa so morali oditi iz Sofije, in ker niso imeli kam, so se vrnili v zaslužjeno domovino. Tukaj so osnovali najpomembnejšo makedonsko revolucionarno organizacijo, znano VMRO. Slabo leto po ustanovitvi te *Notranje makedonske revolucionarne organizacije* so izdali člani centralnega komiteja, katerega sedež je bil v Solunu, knjižico: *Stambolovščina v Makedoniji in njeni predstavniki*, v njej so razčlenili najpomembnejša vprašanja makedonske nacionalne afirmacije in smernice za boj makedonske inteligence in makedonskih ljudskih množic. Na prvo mesto so seveda postavili kot sovražnika št. 1 bolgarski eksarhat in njegov šolski oddelek v Carigradu.

Ob istem času, kot se je v Sofiji *Mlado makedonsko književno društvo* borilo za uveljavitev makedonske nacionalne ideje, se je v Skopju eksarhatski vladika, Makedonec Teodosije Gologanov odločil za veliko akcijo: leta 1891 je začel in v trenutku izvedel širšo propagando — ne samo v svoji eparhiji, marveč skoraj v vsej Makedoniji — da bi se ustanovila posebna makedonska cerkvena organizacija, tako da bi obnovili ohridsko nadškofijo. V prizadevanju, da bi postal neodvisen metropolit Makedonije, je izdelal svoj metropolitni pečat, v katerem ni bilo firme bolgarskega eksarhata, ampak je pisalo samo *Pravoslavni kristjan*, in se ni pokoraval ukazom bolgarskega eksarha v Carigradu. Prav kmalu je začutil težave, pred katerimi se je znašlo njegovo delo, zakaj proti njemu ni bila samo bolgarska, marveč tudi grška in srbska

cerkev ter diplomacija pa tudi turška oblast. Teodosij se je brez uspeha pogajal z uniatskimi poglavarji, da bi rimski papež priznal samostojnost nove makedonske cerkve. V istem času je organiziral tudi makedonsko inteligenco, da bi raziskovala makedonsko preteklost in sedanost in da bi pisala v makedonskem jeziku. Med drugim je dal tudi idejo pomembnemu makedonskemu revolucionarju in teoretiku Djorču Petrovu, da bi napisal v svojem jeziku veliko zgodovino in zemljepis Makedonije. Toda ko je eksarh izvedel, kaj dela in pripravlja vladika Teodosije v Skopju, ga je hitro očrnil pred Turki, češ da je »separatist«, »srbofil« in, kar je najhujše, »Makedonec«. Obenem sta ga obrekovali tudi srbska propaganda in diplomacija — ti so ga imenovali »Bolgar«, v očeh Grkov pa je bil najnevarnejši agitator proti njihovim interesom. Eksarhu se je posrečilo, da je s pomočjo turške oblasti dobil Teodosija v Carigrad in odtlej mu ni več dovolil, da bi prestopil Makedonijo. Čez osem let, ko so Skopljanec zahtevali za vladiko spet Teodosija, je eksarh njihovo prošnjo kategorično odbil, »potrkal se je po prsih.« kakor je zapisal neki sodobnik, in izjavil: »Tisti, ki je meni pri srcu — pa čeprav ga ves narod ne mara — bo lezel kvišku, tisti, ki ga ne maram, pa bo propadel, tudi če ga ima ves narod rad.«

Tudi srbska propaganda ni pokazala več tolerance z makedonskimi nacionalnimi manifestacijami. Takoj po njeni »makedonistični« demonstraciji z učbeniki v srbizirani makedonščini so dijaki v beograjskih zavodih ustanovili dijaško društvo *Vardar* (1895), katerega program je bil podoben »lozarskemu«. V *Pravilih* je društvo tako izrazilo svoj osnovni cilj: »Delovati za raziskovanje in spoznavanje svoje domovine v zemljepisnem, etnografskem in zgodovinskem pogledu«. Dejanski namen društva pa je bil po pisanju njenega uglednega člana Krsta Misirkova, »da bi se njegovi člani spoznali med sabo in izdelali program, ki bi ga potem uresničevali v Makedoniji za hrbotom srbske propagande.« Čeprav je društvo pokazalo izreden uspeh, ga vidimo že naslednje leto v agoniji. Zakaj? »Zato,« je pisal spet Misirkov, »ker Srbi niso zaupali Makedoncem in so začeli pošiljati vanj »starosrbe«, Črnogorce, Bosance, Hercegovce in druge... Toda s tem,« je pripomnil Misirkov, »da se je razbilo društvo, se čustva in težnje Makedoncev v Srbiji niso spremenile. Začeli so spremljati delo *Revolucionarne organizacije*, ki so jo ustvarili Makedonci s srbsko bolgarsko izobrazbo, kakor tudi odnos Srbov do nje.«

Da je to res, vidimo prav na začetku tega stoletja. V Beogradu se je izoblikovalo makedonsko nacionalno jedro, ki ima posebno mesto v zgodovini Makedonije. Makedonski intelektualci, ki so videli nastali položaj v Makedoniji in čutili težo sosednjih propagand, so ustanovili svoje glasilo *Balkanski glasnik*, ki je začelo izhajati v začetku julija leta 1902 pod uredništvom Stefana Jačimova (1870—1914) iz Ohrida. Cilji in naloge so izraženi v uvodniku prve številke: »vzgajati sonarodnjake duhovno, moralno, nacionalno in politično in informirati javnost o razmerah, v katerih živijo zaslužnjeni bratje.« Čeprav so *Balkanski glasnik* tiskali v srbohrvaščini in francoščini, je večkrat poudaril potrebo, da se v Makedoniji uvede makedonščina kot knjižni jezik. List je pisal, da je »v interesu slovanstva na Balkanu, da dobi Makedonija politično samo-

upravo in da se ji prizna njeno slovansko makedonsko narečje« za knjižni jezik, »ki lahko uporablja fonetični pravopis«. Toda prav zato so vzdignili velikosrbski časniki strašen hrup proti *Balkanskemu glasniku* in njegovemu uredniku. Očrnili so ga kot sodelavca makedonskih komitejev in kot borca proti srbskim »nacionalnim koristim«, a celo kot bolgarskega agenta. In v trenutku, ko se je v Beogradu ustanovil poseben *Makedonski klub s čitalnico*, ki naj bi postal oddelek *Slovanškega kluba* v srbskem glavnem mestu, in ko so ti Makedonci izdelali memorandum o stanju makedonskega naroda in njegovih resničnih težnjah, pripravljeni, da ga izročijo predstavnikom velikih sil, je bil *Balkanski glasnik* po osmi številki prepovedan, njegova urednika St. Jaćimov in D. T. Mišajkov (1873—1953) pa kot turška državljana pregnana iz države. Ob tem so si oddahnili tudi v Sofiji, zakaj priprave za formiranje avtonomne Makedonije s posebnim makedonskim narodom in z makedonskim knjižnim jezikom so bile največja grožnja za bolgarski šovinizem.

Tu smo tudi pri temeljnem vprašanju tega obdobja v razvoju makedonske nacionalne zavesti. Omenjeni samostojni odpor zoper tuje propagande v Makedoniji se je manifestiral prek močne in široko ljudske *Notranje makedonske revolucionarne organizacije* (VMRO), ki se je v tem času razvila v posebno državo znotraj turške države. Toda VMRO, ki se je rodila v specifičnih okoliščinah boja proti tujim posegom, ni zmogla v celoti obvladati nastalega ozračja in si je dovolila, da se je okoristila samo s sadovi ene propagande, kar je bil pogoj za njen obstanek in razvoj. Že je bilo zlahka očitno, da se peta nacionalna sila v Makedoniji ne more razviti brez sodelovanja določenih že utrjenih sil, ki so se bojevale med sabo za premoč nad makedonskim ljudstvom. Ne samo mesto in vas, tudi hiše so se delile na različne in diametralno nasprotno družinske člane. Dogajalo se je, da je bil eden od bratov pripadnik bolgarske, drugi grške, tretji srbske, oče pa morda celo vlaške nacionalne propagande. Vsakdo je imel svojo cerkev, svojo šolo in svojo nacionalno idejo. Notranja organizacija je že s tem, da se je orientirala samo proti eni — v konkretnem primeru — bolgarski nacionalni propagandi, ker ji je to dajalo določene olajšave znotraj in zunaj, dovolila, da se drugi mešajo tudi v njene notranje zadeve. Že samo zavoljo tega se je VMRO osovražila pri vseh sovražnikih bolgarske propagande. In celo bolgarska propaganda sama se je zbala dejanskih ciljev organizacije in takoj ustanovila v Sofiji tako imenovani makedonski komite, ki je stalno pretendiral na vodilno mesto v makedonski revoluciji. Vrh tega je bil to hkrati tudi organ bolgarskega dvora in je uveljavljal veliko-bolgarske nacionalne ideje. To je dokazal tudi s svojima nepremišljenima uporoma v Makedoniji — s četami, ki jih je poslal iz Bolgarije leta 1895 in 1902. Zato se je Notranja makedonska organizacija najodločneje in celo z orožjem postavila zoper te tako imenovane »vrhoviste«. Organizacija se je postavila po robu tudi eksarhatu. Ker pa je učitelje v Makedoniji imenoval samo eksarhat, je napravila kompromis. V tem pogledu je šla celo tako daleč, da je vprašanje knjižnega jezika v domovini prepustila prihodnosti, sama pa je uporabljala izključno bolgarski knjižni

jezik. Posebno važno pa je, da je Organizacija dovolila eksarhatu, da še nadalje vodi šolstvo v Makedoniji. V teh šolah pa se je poučevalo v bolgarščini, poučevali so bolgarsko slovnico in bolgarsko narodno zgodovino.

* *

Pregnana urednika omenjenega *Balkanskega glasnika* nista imela kam iti in tako sta se odpravila v daljno Rusijo, kjer je že obstajala skupina makedonskih domoljubov, ki so gojili makedonsko nacionalno idejo. Stefan Jaćimov in njegov tovariš Dijamandi Mišajkov sta v Petrogradu na dan 28. oktobra leta 1902 (po starem koledarju) ustanovila s pomočjo študenta Dimitrija Čupovskega (1870—1940) in diplomiranega študenta Krsta Misirkova novo Makedonsko nacionalno znanstvenoknjiževno društvo *Sveti Kliment*, ki je imelo iste cilje in naloge kakor tisto v Beogradu. S tem so ločili makedonsko mladino iz bolgarske in srbske družbe v ruskem glavnem mestu in si izposlovali privolitev in priznanje *Slovanskega dobrodelnega društva* v Petrogradu, ki jim je odstopilo tudi svoj salon za sestanke. Dogodek je bil odločilnega pomena za prodor makedonske etnografske ideje ne samo v Makedoniji, marveč tudi v svetovni javnosti. Zahtevali so posebno državno avtonomijo v okviru turškega imperija, s čimer bi zavarovali Makedonijo pred sosednjimi pretendenti, posebno makedonsko cerkev pod varstvom patriarha v Carigradu, in še, da se povzdigne zahodnomakedonsko narečje na stopnjo knjižnega jezika v makedonski državi. Čeprav je to izzvalo ogorčen odpor srbske, še bolj pa bolgarske propagande in diplomacije, je *Društvo* začelo svoje zgodovinsko pomembno delo; njegov predsednik je bil Dimitrij Čupovski.

Potem, ko si je *Društvo* utrdilo položaj po številnih pogovorih in pogajanjih z visokimi državnimi, političnimi, javnimi in kulturnimi delavci v Rusiji, je Stefan Jaćimov v začetku leta 1905 odpotoval v Sofijo, da bi tudi tam pripravil teren za svoje zamisli, Dijamandi Mišajkov pa se je vrnil v rodno mesto Bitolj, da bi poskusil prav na terenu ustvariti jedro, ki bi delovalo v sklopu makedonske revolucije, a z etnografsko idejo, in skrbelo za ustanavljanje makedonskih šol in pisanje makedonskih učbenikov. To se je zgodilo tik pred ilindenskim uporom, ko je bilo že vse pripravljeno za »usodni trenutek makedonskega sužnja«. Jaćimov je začel v Sofiji izdajati nov časopis *Balkan*, v katerem je uveljavljal znane ideje. Spregovoril je o makedonski avtonomni državi z lastno cerkvijo in kulturo, toda v osrčju bolgarske države ni imel poguma, da bi govoril tudi o makedonskem jeziku, čeprav se je to dalo razumeti. Namesto tega je objavil Jaćimov v svojem časopisu nekaj proznih umetniških prispevkov v makedonščini. To so pravzaprav prvi makedonski pripovedni teksti novega časa v makedonščini. Kakor v Beogradu tudi tukaj njegov list ni preživel dvanajste številke.

Revolucija se je začela. Solunski atentati so že pretresli svet. Vojdan Černodrinski je prikazoval s svojo makedonsko gledališko skupino *Skrb i uteha* svoje drame v makedonščini pred makedonsko emigracijo v Bolgariji in Srbiji. V odločilnem trenutku so množice same poudarile makedonsko etnografsko idejo in stopile v boj proti stoletnemu zaslužnjavcu,

prepričane, da s svojimi kostmi gradijo samostojno makedonsko državo — kot temelj za združitev balkanskih republik. Drugega avgusta leta 1903 se je začela organizirana revolucija in kmalu je bila v Kruševu izbojevana prva republika na Balkanu, tako imenovana Kruševska republika. Zavrgla je vse tuje in tudi v svojih dokumentih uporabila makedonščino kot osnovo bodoče makedonske kulture.

IX. OD ILINDENA DO PRVE SVETOVNE VOJNE. KRSTE MISIRKOV
IN NJEGOVI SOMISLJENIKI. MAKEDONSKA CASOPISA
»VARDAR« IN »MAKEDONSKI GLAS«

Čeprav je bila leta 1903 najugodnejša priložnost, da bi se zahodno-makedonsko narečje povzdignilo na stopnjo knjižnega makedonskega jezika, so odločne spletke sosednjih monarhij preprečile ne samo njegovo afirmacijo, marveč tudi samo osvoboditev makedonskega ljudstva. Ponesrečeni upor je spodbudil ljudi, da so premerili preteklost; zagledali so napake in izgubljene priložnosti. Zato se je vzdignil pomemben val makedonskih narodnih delavcev, ki so se predstavili ljudstvu s geslom: ne novi upor, marveč skrb za dobesedno izvajanje tako imenovanih mürzsteških reform: ne boj za samostojno Makedonijo v teh razmerah, marveč za popolno makedonsko avtonomijo v okviru Turškega imperija, tako da bi nevtralizirali sosednje propagande, da bi se izkristalizirala makedonska narodna zavest in da bi zrastle mlada država v samostojno nacionalno, kulturno, politično in ekonomsko silo, ki bi imela lasten makedonski jezik v vseh področjih narodnega življenja. Najpomembnejši zagovornik in ideolog te smeri je Krste Misirkov (1874—1926), najzaslužnejši delavec v makedonski kulturno-nacionalni zgodovini, ustanovitelj sodobnega makedonskega knjižnega jezika in pravopisa in avtor prve makedonske knjige v tem jeziku in pravopisu. Misirkov je šel skozi grško, srbsko in bolgarsko šolo in propagando, bil je gojenec poltavskega semenišča in študent petrograjske univerze; tako je imel že v mladosti priložnost, da je pri samem viru spoznal dejavnost raznih nacionalnih, političnih in verskih propagand v Makedoniji. Na svoji koži je čutil tragedijo makedonskih dijakov devetdesetih let in je bil član makedonskega društva *Vardar* v Beogradu, tovariš in prijatelj ustanoviteljev *Mladega makedonskega društva* v Sofiji in voditeljev *Notranje makedonske revolucionarne organizacije*, član in ustanovitelj *Tajnega makedonskega krožka* v Petrogradu od leta 1900, pozneje pa tudi njegov predsednik, ki je vzdrževal direktne stike s centralnim in vrhovnim komitejem v Solunu in Sofiji; bil je v stalni zvezi s *Slovanskim dobrodelnim društvom* v Petrogradu in z ljudmi iz visokih političnih in državnih krogov. Misirkov je bil somišljenik makedonskega kroga *Balkanskega glasnika* v Beogradu, član in ustanovitelj makedonskega nacionalnega znanstveno-književnega društva *Sveti Kliment* v Petrogradu, konec leta 1902 pa se je znašel kot gimnazijski profesor v Bitolju na samem prizorišču pripravljene upor. Tukaj je imel kot domači učitelj otrok ruskega konzula in njegov svetovalec priložnost, da se seznanil ne samo z delom in metodami balkanske, marveč tudi svetovne diplomacije

glede makedonskega vprašanja. Zato je tudi imel takoj po vrnitvi v Petrograd pred člani društva *Sveti Kliment* drugo za drugim tri predavanja, v katerih je razložil najaktualnejša vprašanja, nastala po ilindenskem upor, njegove pozitivne rezultate in negativne posledice, a tudi naloge, ki so čakale makedonsko inteligenco in ves narod. Na jesen leta 1905 je Misirkov dodal prejšnjim referatom še dve poglavji in tako je nastala njegova knjiga *Za makedonskrite raboti*; odšel je v Sofijo, da bi jo natisnil. Tukaj je takoj ustanovil *Makedonsko znanstveno-književno društvo* in mu vdahnil svoje ideje, medtem ko se je knjiga tiskala, pa je odpotoval še v Beograd, da bi razložil svojo ideologijo tudi srbski velikošolski mladini in srbskim državnikom in politikom, hkrati pa raziskal, kakšno je razpoloženje kompetentnih krogov do prihodnosti Makedonije. Toda njegove ideje so izzvale odločen odpor tako v Srbiji kot v Bolgariji. Napadi so bili brezkompromisni. Ko je knjiga izšla, so avtorja grozovito pretepli in pregnali iz Sofije, tako da se je spet znašel v Rusiji. Njegove somišljenike so spravili pod ključ, knjigo samo pa prepovedali in uničevali. To je bila dotlej najostrejša akcija proti makedonski nacionalni ideji. Zakaj?

Krste Misirkov je v svoji epohalni knjigi *Za makedonskrite raboti* analiziral skoraj vse aspekte makedonskega vprašanja v preteklosti, sodobnosti in prihodnosti in navedel rešitve, ki so bile diametralno nasprotno težnjam sosednjih pretendentov, med katerimi je bila najresnejša Bolgarija, ki je tudi najbolj zaupala vase. Poleg drugega je v tej knjigi za nas izrednega pomena zadnje poglavje z naslovom *Za makedonckiot literaturen jazik*. Na koncu knjige je Misirkov strnil svoja stališča v tele izjave: »Prvič je potrebno, da se Makedonija nevtralizira od Bolgarije in Srbije in da se enako oddalji od obeh teh držav, drugič pa, da se združi na temelju jezika. Ta dva principa.« nadaljuje Misirkov, »nas bosta vodila, ko bomo pripravljali knjižni jezik, in tudi, ko bomo pripravljali pravopis. Tema dvema principoma ustrezajo: 1. pilepsko-bitoljsko narečje za knjižni jezik kot enako oddaljeno od srbskega in bolgarskega jezika in kot osrednje narečje v Makedoniji; 2. fonetični pravopis s pismenkami, ki so uporabljene v tej knjigi, in z nebistvenim popuščanjem etimologiji, in 3. slovarsko gradivo, ki bo predstavljalo skupek vseh makedonskih narečij.« Prav ti trije osnovni principi Misirkova so se izkristalizirali tudi leta 1945, ko je bil uzakonjen prvi makedonski pravopis, dasiravno njegova knjiga članom jezikovne komisije tedaj ni bila dostopna.

Čeprav je moral Misirkov delati daleč od domovine, se ni sprijaznil z usodo. Leta 1905 je začel izdajati v Odesi prvi makedonski mesečnik *Vardar*. Prvo številko je skoraj v celoti napisal sam. Med drugim je prevedel v makedonščino pesem Petra Preradovića *Putnik* in objavil tudi svojo obsežno študijo *Korenine ter pretres bolgarske in srbske teorije o narodnosti Makedoncev*, v programskem uvodniku pa je poudaril: »Naš mesečnik je nekaj novega, kar bo pritegnilo pozornost vseh, ki jih zanima makedonsko vprašanje... Jasno mora pokazati, da je naš jezik samobiten, da ni ne srbski ne bolgarski in da je sposoben za književni razvoj. Z doseganjem tega cilja bo *Vardar* prinašal svojim bravcem vrsto znanstvenih in leposlovnih prispevkov, zanimivih za vsakega Make-

donca, in s tem polagal temelje za makedonsko samostojno znanost in književnost.«

Zaradi tega je »vrhovizirana« makedonska organizacija Misirkova takoj obsodila na smrt: bil je prisiljen, da se ne samo odpove nadaljnemu izdajanju časopisa, marveč tudi v tiskarni že pripravljeni prvi številki. Bližnji dogodki na Balkanu so dokazali, da se Misirkov svojim idejam ni odpovedal, zakaj pod psevdonimom je še siloviteje udaril na stari zvon makedonskih nacionalnih interesov, da bi branil ogroženo celotnost domovine.

Med makedonsko revolucijo se je dogajal še en proces, ki je koristil afirmaciji makedonskega jezika in književnosti. Nekateri makedonski gledališki pisatelji so z izgovorom, da pišejo v narečju, skušali ustvariti literaturo v domačem jeziku in to manifestirati po organiziranih odrih v emigraciji. Najpomembnejši makedonski dramatik tega časa je Vojsdan Černodrinski (1875—1951). Ta je že leta 1894 ustanovil gledališko skupino *Makedonski zgovor*, ki je še istega leta prikazovala njegove drame v Sofiji. Najpomembnejše njegovo delo pa je izšlo leta 1900 kot posebna knjiga: *Krpava makedonska svatba*, prav tako v čisti makedonščini, in je slika makedonskega življenja pod Turki. Černodrinski je ustanovil novo gledališko skupino *Skrb in uteha*: ta je dolgo vrsto let delovala kot makedonsko gledališče in imela predstave ne samo po vsej Bolgariji, marveč tudi zunaj nje. Decembra leta 1905 je skupina Černodrinskega izkoristila ozračje srbsko bolgarskega zблиževanja in z velikanskim uspehom gostovala tudi v Srbiji. To pa je trajalo samo nekaj časa.

Poleg Černodrinskega so pisali gledališka dela v makedonščini še Marko Cepenkov (1829—1920), Dimo Hadži-Dinev in drugi književniki. Leta 1905 se je ob tej osnovala še druga makedonska gledališka skupina *Sloboda*, ki je prav tako imela predstave samo v makedonščini.

Po ilindenskem uporu pa je *Notranja makedonska revolucionarna organizacija* popolnoma izgubila svojo samostojnost in zgodilo se je, kar je bilo pričakovati — vse propagande na ozemlju Makedonije so ustanovile četniške organizacije. Z bodalom in puško so osvajali ne samo vsako vas, marveč vsakega posameznika, in bučno demonstrirali pred svetom s fiktivnimi številkami »svojega« »nacionalnega elementa« v »Evropski Turčiji«. Toda te številke so se vsak dan spreminjale. Zakaj posamezne vasi in ljudje so morali čez noč prehajati iz »grške« v »bolgarsko« in »srbsko« narodnost in tako naprej, po vrsti ali ne, kakršna je bila pač trenutna moč četniških efektiv. Vse to se je dogajalo pod vodstvom balkanskih uradnih diplomatov in predstavnikov balkanskih cerkva v Makedoniji. Tak položaj je sprožil množično izseljevanje Makedoncev v sosednje monarhije, predvsem v Bolgarijo in Srbijo, kjer je bila ta emigracija pogosto prisiljena, da je zaradi lastne eksistence postala izdajavec svojih nacionalnih interesov.

V takih razmerah pa so se kazala tudi prizadevanja, da bi se v posameznih središčih Makedonije ustvarile narodne skupine, ki bi delale v duhu nacionalnih idej Misirkova in njegovih somišljenikov. Po želji štiriintridesetih vasi v zahodni Makedoniji je leta 1904 pripravilo makedonsko nacionalno-znanstveno književno društvo *Sveti Kliment* v Petrogradu makedonski abecednik za predvidene makedonske šole. Sam

predsednik društva Čupovski je prišel na teren, da bi poskrbel za vse priprave. Toda naletel je na večstranski odpor in celó življenjsko nevarnost, tako da se je moral zateči spet v Rusijo. Iz tega časa je poskus Misirkova, da bi izdajal časopis *Vardar* v makedonščini, v Beogradu pa je začela skupina makedonskih domoljubov z Gerdžikovičem in Hadži-Taškovičem na čelu izdajati svoje glasilo *Avtonomna Makedonija*. V mrzličnem obdobju četniške akcije v Makedoniji pa se tudi ta časopis ni mogel obdržati, čeprav si je pridobil dosti simpatizerjev in je povzdignil narodnega duha. V tem času je solunski glavni odbor organizacije spoznal vse nevarnosti, ki so grozile Makedoncem, kakor tudi, da je boj brezperspektiven; zato je pisal rilskemu kongresu makedonske organizacije priporočilo: »Med balkanskimi državami ideja makedonske avtonomije nima uspeha. Vse te države se ženejo za tem, da bi si z legalnimi in nelegalnimi sredstvi ustvarile vplivna področja v Makedoniji. Notranjo organizacijo imajo vse balkanske države, tudi Bolgarija, za nevarno sovražnico. Bolgarija, do katere ima *Notranja organizacija* veliko nagnjenje, si ne zasluži naših simpatij nič bolj kot katerakoli druga balkanska država. Naša samostojnost je tako uradni kakor neuradni Bolgariji trn v peti... Na organizacijo gledajo vsi kot na orodje bolgarske kneževine in eksarhata. Ta sum je v marsičem utemeljen. Neogibno je potrebno, da se *Organizacija* otrese vsakega vpliva in dokaže, da je samostojna. *Organizacija* se mora potruditi, da bo omejila vpliv eksarhata v Makedoniji in zamenjala vse eksarhatske institucije s čisto narodnimi... Občine morajo postati nacionalne ustanove, ne pa eksarhatske... Dobro bo, če bo *Organizacija* postavila zahtevo, da vsi otroci obvezno hodijo v ljudsko šolo...« itd.

Toda *Notranja organizacija* tudi naprej ni imela miru. Po sestanku ruskega cesarja in angleškega kralja leta 1908 v Revelu (sedanji Tallin) je nastopil trenutek, da dobi Makedonija politično samoupravo, tedaj pa je izbruhnila mladoturška revolucija. Položaj se ni izboljšal, pač pa so nastale nove komplikacije in dolgotrajna pogajanja med balkanskimi državniki, kako naj se razdeli Makedonija. V trenutku, ko so sosednje monarhije začele prvo balkansko vojno leta 1912 — s pretvezo, da bi osvobodile Makedonijo, v resnici pa zato, da bi si jo razdelile, za kar so bile že izdelale podrobne načrte in podpisale pogodbe, v tem trenutku so se spet našli pogumni Makedonci, da so se uprli temu pohodu. Med temi sta bila na prvem mestu spet Krste Misirkov in Dimitrija Čupovski, ki sta se nemudoma znašla na prizorišču, da bi preprečila delitev domovine. Toda ker so jima osvajavci zagrozili s preganjanjem in smrtjo, sta se morala kmalu spet umakniti. Boju se pa nista odpovedala. Čupovski je takoj izdelal in leta 1915 natisnil v Petrogradu svojo *Karto Makedonije po programu makedonskih narodnjakov*, ki so jo skupaj z memorandumom makedonske kolonije v Petrogradu poslali konferenci velikih držav v Londonu. Takoj zatem, z junijem istega leta, je ta kolonija začela izdajati svojo izredno pomembno periodično publikacijo *Makedonski glas*, pisano v ruščini, a tudi z nekaterimi makedonskimi prispevki. Poglavitne ideje so bile spet: makedonska nacionalna avtonomija in balkanska federacija z makedonskim jezikom v osvobojeni državi. To so bila pravzaprav zadnja prizadevanja, da bi preprečili nadaljnje

cepljenje enotnega telesa njihove domovine. Velikobolgarski šoviniisti so člane makedonske kolonije imenovali »srbske agente«, velikosrbski šoviniisti pa so jih označevali za bolgarske, čeprav je na ovitku časopisa vsakokrat pisalo: »Mi, Makedonci, nismo ne Srbi ne Bolgari, marveč preprosto Makedonci. Makedonski narod obstoji neodvisno od bolgarskega in srbskega. Simpatiziramo tako s temi kot z onimi, z Bolgari in Srbi: kdor nam bo pomagal pri naši osvoboditvi, temu se bomo zahvalili, nikar naj pa Bolgari in Srbi ne pozabijo, da je Makedonija samo za Makedonce.« To je bilo program *Makedonskega glasa*, kakršnega je že leta 1902 poudarjal *Balkanski glasnik*. Posebno zanimivo je, da je med pesmimi v ruščini natisnjena tudi pesem v makedonščini, ki po idejah in obliki, po jeziku in pravopisu zasluži večjo pozornost. To je pesem *Krale Marko*, podpisana s psevdonimom »Posmrtniče«, in jo tukaj prvič objavljamo:

Do koga éa čekaš
Ti son ne probudni,
Do koga éa čekaš
»Vremeto da dojet.«

Naši otcí, braća,
Nevinno zgubije
I zemjata na tri
Ni ja razdelije.

Pominaje više
Net stotin godini,
Kako narod trpit
I tebe te čekat.

No rados je ranna
U naši vragovovi —
Makedonec trpit,
No ne zaboravat.

Vlasta na Turcite
Padnata je večé,
No na mesto neja —
Trojna tiranija

Ljubov za sloboda
V srceto mu gorit
I gotov je d'udrit
V zavetni svoj čas.

Krovnije ni braća
I edni po vera,
So logi, izmena,
Turije ni jarem.

Razbudi se, Marko,
Od vekovni son
I povikaj v pomoš
Stojna Samovila.

Cé šče ni je milo
Nam ni go zedoje:
Majki, sestri, deca
V pitači puščije.

Kači se na tvoja
Konja Šarca noga
I v roci si zemi
Teška tokuzina.

Ti povedi narod
Za edinstvo milo
I dušmanu kaži
Da je Marko živ.

Nadaljnje akcije pretendentov so dobro znane. Po prvi je prišla še druga balkanska vojna, prva svetovna vojna pa je tudi potrdila trojno delitev: Srbija je dobila Vardarsko, Grčija Egejsko, Bolgarija pa Pirsinsko Makedonijo. Vključevanje delov Makedonije v okvire sosednjih

monarhij je rodilo že »zakonito« državno nacionalno asimilacijo Makedoncev. Zdaj se ne samo ni več moglo, marveč se tudi ni smelo pomisliti na kakršnokoli uveljavljanje makedonščine kot knjižnega jezika, zakaj to bi avtomatično pomenilo grožnjo za osnovne interese zavojevalcev. Toda narod se ni pokoraval, jezik pa je v književnih delih še dalje prodiral in utrjeval pot makedonski pisnici tradiciji.

Prevedel J.F.

VETER

Smiljan Rozman

(Konec)

II. DEJANJE

NA PRIZORIŠČU NA VZVIŠENEM PROSTORU SO ŽUPAN, POLICAJ IN STRAŽAR. VSI TRIJE IMAJO OKOLI VRATU OBESENE DALJNOGLEDE. GLEDAJO V DALJAVO. OZRAČJE POLNIJO VOTLI UDARCI. VETER.

STRAŽAR: Tam, veliki župan. Z daljnogledom se lepo vidi. Krogla, kot gora velika. Počasi se kotali, prav počasi, ped za pedjo.

POLICAJ (*prestrašeno*): Prav zares, kot gora velika, v hipu bo zrušila Veliki nasip.

ŽUPAN (*jezno*): Bo zrušila? Kaj si mislil s tem reči, policaj?

POLICAJ: Zmotil sem se, župan. Mislil sem reči; bi zrušila. Seveda, če bi prišla do nasipa. Toda krogla ne bo nikoli prišla do nasipa, kaj ne, župan? (*Skuša prepričati sebe in župana!*)

ŽUPAN: Tudi jaz mislim tako, policaj. Predvsem nobene panike, policaj. Vsaj od tebe nisem pričakoval kaj takega.

STRAŽAR (*še vedno prestrašen*): Veter je močnejši, župan. Odkar se je pojavila krogla, piha s podvojeno močjo. Nikoli še ni bilo tako, župan.

ŽUPAN (*začudeno*): Močnejši, stražar? Ne bi rekel. Zdi se mi prav tako močan kot običajno.

STRAŽAR: Motiš se, župan. Tudi instrument kaže, da je močnejši. Sam lahko pogledaš.

ŽUPAN (*nestrpno*): Instrument je pokvarjen, pokvarjen! Razumeš, stražar!

STRAŽAR: Razumem, župan. In krogla, krogla kot gora velika. Kaj bomo s kroglo. Ne moremo pustiti, da bi nam razrušila Veliki nasip, župan.

ŽUPAN: Preveč trepečeš, stražar. Za vojaka se to ne spodobi.

STRAŽAR: Ne morem drugače, župan. Samo na vetrovo bolezen mislim. Le od kod se je vzela ta krogla, tako velika krogla.

ŽUPAN (*odločno*): Stražar, ti se motiš. Krogla ni velika!

STRAŽAR: Velika je, župan!